

Duurzaam aankopen

Big data onderzoek naar de mate van duurzaamheid van >140.000 gepubliceerde aankondigingen van opdrachten van Belgische aanbestedende diensten

Dr. Jolien Grandia

Dr. Peter M. Kruyen

1 oktober 2017

Nummer: MP-OO/FIDO/2016/6

© Oktober 2017 Radboud Universiteit • *Institute for Management Research*

Federaal Instituut voor
**Duurzame
Ontwikkeling**

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Radboud Universiteit

© Oktober 2017 Erasmus Universiteit Rotterdam, *Department of Public Administration & Sociology*. Radboud Universiteit
· *Institute for Management Research* J. Grandia, P. M. Kruijn

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke, voorafgaande en schriftelijke toestemming van de Radboud Universiteit.

Inhoudsopgave

Dankwoord	4
1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding.....	5
1.2 Doelstelling, onderzoeksvragen en producten	6
2 Methodologie	8
3 Resultaten	11
3.1 Typologie van duurzaam aankopen binnen de Belgische publieke sector.....	11
3.2 Aandacht voor duurzaamheid in de aankondiging van overheidsopdrachten	14
3.3 Samenhang met andere achtergrondkenmerken	17
4 Goede praktijken	26
4.1 De identificatie van de goede praktijken	26
4.2 Goede praktijk 1: GO! Onderwijs	26
4.3 Goede praktijk 2: Toerisme Vlaanderen.....	27
4.4 Goede praktijk 3: Vlaamse Regering	27
4.5 Goede praktijk 4: Coopération Technique Belge.....	27
4.6 Goede praktijk 5: Stad Antwerpen	28
4.7 Goede praktijk 6: Gemeentebestuur van Sint-Jans-Molenbeek	29
4.8 Goede praktijk 7: Wegen en Verkeer Vlaams-Brabant	29
4.9 Goede praktijk 8: La Régionale Visétoise d'Habitations	30
4.10 Goede praktijk 9: Agentschap Natuur & Bos.....	30
4.11 Goede praktijk 10: Agentschap Wegen & Verkeer Limburg.....	31
4.12 Goede praktijk 11: Regi� des Batiments	31
4.13 Goede praktijk 12: OCMW Gent.....	32
5 Conclusie	33
5.1 Introductie.....	33
5.2 Beantwoording onderzoeksvragen	34
5.3 Discussie en reflectie.....	36
Bronnen- en softwarelijst	40
Bijlage 1: Codeboek	41
Bijlage 2: Mate van duurzaam aankopen per duurzaam aankoop categorie	66

Dankwoord

Via deze weg willen wij graag de heer Jo Versteven (Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling) bedanken voor zijn constructieve feedback op eerdere versies van dit rapport. Wij zijn daarnaast de medewerkers van *E-Notification* zeer erkentelijk, in het bijzonder Mira Rataczak, Stefan Van der Meulen en Christian Gerard, voor de aanlevering van de databestanden. Ten slotte, zijn wij de leden van de focusgroep dankbaar voor hun waardevolle bijdragen aan de ontwikkeling van het codeboek dat ten grondslag ligt aan ons onderzoek: Pierre Goffart, Leen Van der Meeren, Frederik Claerbout, Els Verwimp, Dirk Mons, Thomas Bauwens, Roel Arys, Esther Arranz Rivera, Annelies Scholaert en Olivier Vanderick.

1 Inleiding

Leeswijzer

In dit hoofdstuk zetten wij in paragraaf 1.1 de aanleiding tot het onderzoek uiteen. Vervolgens zullen in paragraaf 1.2 de doelstelling en onderzoeksvragen worden behandeld. Ten slotte, treft u in paragraaf 1.3 een korte leeswijzer voor dit onderzoek aan.

1.1 Aanleiding

Overheidsopdrachten vertegenwoordigen 14% van het bruto nationaal product in de Europese Unie (Europese Commissie, 2016). Publieke aankopen vormen dan ook de grootste bedrijfssector ter wereld (Hawkins, Gravier, & Powley, 2011). Overheidsopdrachten hebben daarmee een aanzienlijk economisch potentieel om de aankoop en daarmee de overheid als geheel milieuvriendelijker, innovatiever en meer sociaal en ethisch verantwoord te maken.

Vanaf 2005 hebben verschillende Belgische overheidsdiensten de mogelijkheden tot duurzame overheidsaankoop onderzocht en hiervoor beleid ontwikkeld. Duurzaam aankopen betekent dat werken, leveringen en diensten op een zodanige manier worden aangekocht, dat gedurende de volledige levensduur van het product de maatschappij en het milieu zo min mogelijk worden belast (Meehan & Bryde, 2011). Onderzoek laat zien dat de aard en mate van duurzaam aankopen sterk verschilt tussen en binnen overheidsorganisaties (Grandia, 2015).

Met de totstandkoming van *E-notification* als publicatieplatform waar Belgische aankopers uit de publieke sector hun overheidsopdrachten kunnen publiceren, is een uniek platform ontstaan waar op grote schaal aankondigingen van overheidsopdrachten onderzocht kunnen worden. Nu de voorzitter van de Federale Overheidsdienst Beleid & Organisatie toestemming heeft gegeven de databank open te stellen voor onderzoek, is de uitzonderlijke mogelijkheid ontstaan om op systematische en gedegen wijze de huidige staat van duurzaam aankopen bij Belgische aanbestedende diensten te achterhalen en hier inzicht in te bieden.

Met het oog op eventuele toekomstige rapportering naar de Europese Commissie, beleidsaanbevelingen, de detectie en verspreiding van goede praktijken en daarbij verdere verduurzaming van overheidsaankopen in België, heeft het Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling (FIDO) ons gevraagd om een onderzoek uit te voeren naar de mate waarin Belgische aankopers aandacht hebben voor duurzame aankopen in hun aankondigingen van overheidsopdrachten. In dit rapport presenteren wij de uitkomsten van ons verkennend onderzoek waarin wij, met behulp van geavanceerde tekstanalyse software, meer dan honderdveertigduizend aankondigingen van overheidsopdrachten, inclusief eventuele bestekken, onderzochten op elementen van duurzaam aankopen.

Om een zo systematisch mogelijke analyse te kunnen uitvoeren, en gezien de rijkheid aan empirische data die de *E-notification* databank biedt, hebben wij ons in het wetenschappelijke onderzoek gericht op alle aankondigingen van overheidsopdrachten van alle Belgische aanbestedende diensten, waaronder de federale en gewestelijke overheden, provincies, gemeenten en maatschappelijke

instellingen, die in de periode 2011 tot en met 2016 zijn gepubliceerd op het het *E-notification* platform.

Hiernaast hebben wij, op basis van beschikbare informatie in de xml-bestanden uit de databank van het *E-notification* platform, voor diverse achtergrondkenmerken, zoals jaar van de aankondiging van de overheidsopdracht, omvang van de opdracht (in Euro), type gunning (EMVI of laagste prijs), en type product of dienst (CPV-codes) onderzocht of er patronen in de mate van duurzaam aankopen te ontdekken zijn.

1.2 Doelstelling, onderzoeksvragen en producten

De **doelstelling** van dit onderzoek is: *alle aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de E-notification databank systematisch analyseren en bepalen in welke mate en hoe Belgische publieke aankopers een antwoord geven op het beleid duurzame aankopen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken en, vervolgens nagaan in hoeverre er patronen en goede praktijken hierin te identificeren zijn.*

Daarbij staan de volgende **onderzoeksvragen** centraal:

1. *Wat is duurzaam aankopen volgens de Belgische overheid?*
2. *In welke mate en hoe geven aankopers een antwoord op het beleid duurzame aankopen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken in E-notification databank?*
3. *Welke patronen zijn te herkennen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de E-notification databank ten aanzien van duurzaam aankopen?*
4. *Welke goede praktijken zijn te herkennen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de E-notification databank ten aanzien van duurzaam aankopen?*

De beantwoording van deze vier onderzoeksvragen mondt uit in de volgende vier onderzoeksproducten:

1. Een typologie van duurzaam aankopen binnen de Belgische publieke sector.
2. Een gedetailleerd codeboek over duurzaam aankopen.
3. Een onderzoeksrapport wat de huidige staat en patronen van duurzaam aankopen in de Belgische publieke sector beschrijft en verklaart, goede praktijken aanwijst en praktische aanbevelingen doet.
4. Een of enkele nog te schrijven (wetenschappelijke) artikelen die duurzaam aankopen in de Belgische publieke sector analyseren, beschrijven en verklaren.

1. 3 Leeswijzer

In hoofdstuk twee omschrijven wij de methodologie van het onderzoek. Hierbij zal worden aangegeven welke stappen wij in het onderzoek hebben gezet en waarom. In hoofdstuk drie worden de resultaten van het onderzoek beschreven en in hoofdstuk vier enkele goede praktijken van duurzaam aankopen. Ten slotte presenteren wij in hoofdstuk vijf de conclusie van het onderzoek alsmede enkele kanttekeningen bij ons onderzoek.

2 Methodologie

Leeswijzer

In dit hoofdstuk wordt de methodologie en de uitgevoerde activiteiten van het onderzoek gepresenteerd.

Om de doelstelling van het onderzoek te bereiken en de onderzoeksvragen te beantwoorden hebben wij een reeks aan onderzoeksactiviteiten ondernomen. In dit hoofdstuk worden deze activiteiten besproken. Hoewel deze activiteiten in chronologische volgorde beschreven worden, was het onderzoek een iteratief proces. Hierbij is aan de hand van feedback steeds gecontroleerd of de voorgaande stap gedetailleerd genoeg was uitgewerkt en indien nodig zetten wij de stap opnieuw.

Allereerst voerden wij een uitgebreide *literatuurstudie* uit. Deze literatuurstudie had als doel om alle mogelijke vormen van duurzaam aankopen te identificeren die door de Belgische aanbestedende diensten worden gehanteerd in hun beleid. Hierbij is onder andere gekeken naar beleidsdocumenten, gidsen en websites met duurzaamheidskenmerken. In het bijzonder de Gids voor Duurzame Aankopen, criteria van het Vlaams departement Leefmilieu, Natuur en Energie, de GPP toolkit van de Europese Commissie, de ISO 14.001 en de onlangs verschenen ISO 20.400 vormden belangrijke input. Daarnaast zijn ook documenten en websites van de gewestelijke overheden en internationale overheden (als de Europese Commissie, ISO en NBN) bestudeerd ter identificatie van mogelijke vormen van duurzaam aankopen.

De literatuurstudie mondde uit in een *typologie* van duurzaam aankopen binnen de Belgische publieke sector. De volgende zeven hoofdvormen van duurzaam aankopen zijn hierbij onderscheiden: milieuvriendelijk, circulaire economie, sociaal, ethische handel, lokaal of met aandacht voor KMO, innovatie, en het gebruik van duurzame keurmerken. Deze zeven hoofdvormen omvatten samen het volledige spectrum van duurzaam aankopen in de Belgische publieke sector.

Vervolgens zijn deze hoofdcategorieën opgesplitst in subcategorieën en in de meeste gevallen ook verder uitgewerkt in sub-subcategorieën. Denk bijvoorbeeld aan 'energieopwekking' en 'energieverbruik' bij 'milieuvriendelijk aankopen', 'arbeidsparticipatie' en 'afstand tot de arbeidsmarkt' bij 'sociaal aankopen' of 'rechten' en 'lonen' bij 'ethische handel'. De typologie wordt inhoudelijk toegelicht in het volgende hoofdstuk en is te vinden in Bijlage 1.

Vervolgens hebben wij deze typologie omgezet in een gedetailleerd *codeboek*. Hierbij is begonnen met het identificeren van specifieke codes binnen de zeven hoofdvormen van duurzaam aankopen in de Nederlandse taal. Denk hierbij aan codes zoals 'zonnepaneel', 'milieuvriendelijk' en 'kansengroep'. Ook werden synoniemen in het codeboek opgenomen, zodat ook hiernaar gezocht kon worden in de dossiers (i.e. aankondigingen van overheidsopdrachten). Zo is bijvoorbeeld niet alleen 'zonnepaneel' opgenomen, maar ook 'zonnecollector'.

De eerste versie van het (nog Nederlandstalige) codeboek met daarin circa 200 unieke codes werd voorgelegd aan de opdrachtgever en de leden van de *focusgroep*. Door middel van verschillende feedbackrondes met de opdrachtgever

en focusgroep is het codeboek in verschillende stappen verfijnd. Tijdens dit iteratieve proces is het Nederlandstalige codeboek vertaald naar het Frans en is ook dit codeboek voorgelegd aan leden van de focusgroep uit Wallonië. Onderdeel van het iteratieve proces was het continu checken van de codes in de aanbestedingen. Door handmatig te zoeken in een aselect getrokken steekproef van dossiers controleerden wij of mogelijke codes en schrijfwijzen ten aanzien van duurzaam aankopen geïdentificeerd waren. Zo zijn bijvoorbeeld zowel ‘fairtrade’ als ‘fair-trade’ als code opgenomen. Het uiteindelijke codeboek, met bijna 1.000 unieke codes, vindt u in Bijlage 1.

De codes zijn vervolgens door ons omzet in **zoektermen**. Deze zoektermen bevatten de woordstam, zodat de software tijdens de analyse ook vervoegingen van het woord kon identificeren. Zo kon er gezocht worden met de term ‘zonnepan’ zodat zowel zonnepaneel als zonnepanelen in de dossiers geïdentificeerd konden worden door de software.

In januari 2017 kregen wij een harde schijf aangeleverd met daarop 145.186 mappen uit het Belgische *E-notification* platform voor de periode 2011 tot en met begin 2017. Elke map correspondeerde met een uniek dossier van ofwel een individuele aankondiging van een overheidsopdracht ofwel de aankondiging van een gegunde overheidsopdracht. Elk dossier bevatte op zijn minst één xml-bestand met daarin informatie over de opdracht. Dit xml-bestand was ofwel in het Nederlands, ofwel in het Frans opgesteld. Soms bevatte een dossier zowel een Nederlandstalig als een Franstalig xml-bestand. In uitzonderlijke gevallen troffen wij daarnaast ook een xml-bestand in een andere taal aan.

Na het verkrijgen van de databestanden voerden wij eerst een handmatige **pilotstudie** uit op een aselect getrokken steekproef van tien dossiers. Uit deze pilotstudie bleek dat het overgrote merendeel van de xml-bestanden wel informatie over de aankondiging van de opdracht bevatte, zoals jaartal, postcode van de opdrachtgever, CPV-code, maar geen concrete informatie over de inhoud van de opdracht. Daarmee concludeerden wij dat een analyse van alleen de xml-bestanden een vertekend beeld zou opleveren van de mate van aandacht voor duurzaamheid in de aanbestedingsopdrachten.

Tijdens de pilotstudie, ontdekten wij echter ook dat 28.452 dossiers (20%) één of meerdere bijlagen bevatten naast de xml-file(s), zoals een bestek, technische specificaties, meetstaten of plattegronden. In deze bijlagen troffen wij soms wel aspecten van duurzaam aankopen aan. Voor zover deze bijlagen waren opgesteld in Excel (.xls of .xlsx), Word (.doc of .docx) of Pdf. -formaat besloten wij deze bijlagen te decoderen in onopgemaakte tekstbestanden. Hierdoor konden wij ook deze bijlagen doorzoekbaar maken. Andere bestandstypen zoals afbeeldingsformaten konden niet worden meegenomen in dit onderzoek, daar de software geen afbeeldingen inhoudelijk kan doorzoeken op de aanwezigheid van codes.

Vervolgens construeerden wij een eigen databank met daarin alle xml-bestanden, en indien van toepassing, de onopgemaakte tekstbestanden met de gedecodeerde bijlagen. Hierbij maakten wij gebruik van het **Softwareprogramma R**, de tool **Elasticsearch** en de R-bibliotheken **XML** en **Elastic**. Uit onze databank verwijderden wij alle 331 zogenoemde aankondigingen van een gegunde overheidsopdracht,

aangezien die geen informatie bevatten over de mate van duurzaam aankopen bij de gegunde overdracht.

Daarnaast troffen wij 106 dossiers (aankondigingen van opdrachten) aan die gepubliceerd waren in 2017. Deze dossiers hebben wij ook verwijderd uit het databestand. In totaal zijn voor dit onderzoek 144.749 unieke dossiers voor de jaren 2011 tot en met 2016 onderzocht.

Tenslotte, schreven wij een **script** waarmee in het softwareprogramma R alle dossiers (i.e. alle 144.479 aankondigingen van overheidsopdrachten, inclusief eventuele gedecodeerde bijlagen) in Elasticsearch inhoudelijk konden worden doorzocht op de aanwezigheid van de zoektermen. Wanneer in één dossier één of meerdere malen een zoekterm voorkwam uit een specifieke sub-sub-categorie beschouwden wij dat als één hit. Als in een dossier bijvoorbeeld zowel de zoekterm zonnepaneel als zonnecollector voorkwam (wat onder dezelfde sub-sub-categorie zonne-energie valt) beschouwden wij dit als één hit. Hierbij zijn in één sub-sub-categorie zowel de Franse als Nederlandse zoektermen opgenomen, dus zowel *'panneau solaire'* als *'zonnepaneel'*. Mochten de documenten in een dossier zowel in het Nederlands als het Frans zijn opgesteld, telden de vertalingen dus niet dubbel.

In bijlage 2 vindt u een overzicht van hoe vaak elke sub-sub-categorie voorkwam in de onderzochte dossiers (inclusief de gedecodeerde bijlagen). De sub-subcategorieën verwijzen hierbij naar de verschillende groepen van zoektermen die terug te vinden zijn in bijlage 1.

3 Resultaten

Leeswijzer

In dit hoofdstuk geven wij een overzicht van de resultaten van het onderzoek. In paragraaf 3.1 presenteren wij het resultaat van de literatuurstudie, de typologie van duurzaam aankopen. In paragraaf 3.2 bespreken wij het eerste resultaat van de empirische analyse, de mate van duurzaam aankopen in het algemeen, in paragraaf 3.3 zal vervolgens verder worden ingezoomd op de specifieke kenmerken van duurzaam aankopen in relatie tot onderzochte achtergrondkenmerken.

3.1 Typologie van duurzaam aankopen binnen de Belgische publieke sector

Onze literatuurstudie heeft geresulteerd in de ontwikkeling van een typologie van duurzaam aankopen. Deze typologie beschrijft welke vormen van duurzaam aankopen, theoretisch gezien, aangetroffen kunnen worden bij overheidsopdrachten van Belgische aanbestedende diensten. De typologie schetst hiermee een uniek overzicht van de verschillende mogelijkheden op het gebied van duurzaam aankopen in de Belgische publieke sector.

De typologie omvat zeven hoofdvormen van duurzaam aankopen: milieuvriendelijk, circulaire economie, sociaal, ethische handel, lokaal/KMO, innovatie en keurmerken. In figuur 1 staat een grafische weergave van de typologie. De zeven hoofdvormen van duurzaam aankopen zijn een concrete en uitgebreide invulling van het abstractere concept van de 3 P's (*People, Planet* en *Profit*). Waarbij bijvoorbeeld 'milieuvriendelijk' gezien kan worden als een gedetailleerde invulling van 'planet', 'sociaal' en 'ethische handel' van 'people', 'lokaal en KMO' van 'profit' en vormen bijvoorbeeld 'innovatie' en 'circulaire economie' een verbinding tussen 'profit', 'planet' of 'people'. Onze typologie geeft hiermee handen en voeten aan de abstracte uitgangspunten van duurzame handel. In de volgende sub-paragrafen zullen de zeven hoofdvormen van duurzaam aankopen inhoudelijk toegelicht worden.

Figuur 1. Grafische weergave typologie duurzaam aankopen

3.1.1. Milieuvriendelijk aankopen

Milieuvriendelijk aankopen betekent aankopen met aandacht voor de effecten (van de productie, consumptie en afvoer) van werken, leveringen en diensten op het milieu. Enerzijds gaat het bij milieuvriendelijk aankopen om elementen die in het kader van het milieu vermeden moeten worden. Denk hierbij aan verwoestijning en de uitstoot van broeikasgas. Anderzijds gaat het om zaken die vanuit milieuoogpunt juist nagestreefd moeten worden, zoals afvalscheiding en diervriendelijkheid. Beleidsmatig lijkt milieuvriendelijk aankopen binnen België de meest ontwikkelde vorm van duurzaam aankopen te zijn. Het omvat dan ook de grootste variëteit aan subcategorieën. Hierbij kan worden gedacht aan subcategorieën als 'energieverbruik' en 'energieopwekking', maar ook 'materialenverbruik', 'milieuvervuiling', 'gevaarlijke stoffen', 'transport' en 'voedsel'. De manier waarop energie wordt opgewekt, hoe dienstverleners zich verplaatsen tijdens het leveren van een dienst, of de keuze voor biologisch voedsel in het bedrijfsrestaurant, hebben immers allemaal impact op het milieu. Binnen deze subcategorieën vallen dan weer sub-subcategorieën als 'zonne-energie', 'geluidsvervuiling', 'diervriendelijkheid', 'afvalscheiding', 'broeikasgas', 'regenwateropvang', 'carpoolen' en 'verwoestijning'.

3.1.2. Circulaire economie

Circulaire economie betreft de transitie naar een economisch systeem waarbij grondstoffen opnieuw worden gebruikt en er geen afval meer wordt gecreëerd. Het doel van het circulaire economie beleid is om de cyclus volledig te sluiten, zodat het afval van het ene product de grondstof vormt van het andere product. Circulaire economie gaat hierbij dus verder dan milieuaspecten, zoals bij milieuvriendelijk aankopen, maar omvat de transitie naar een nieuw (circulair) economisch denkkader. Dit vereist het vertrek van het huidige/voormalige lineaire denkkader waar grondstoffen worden omgezet in producten die aan het einde van hun levensduur worden vernietigd. De transitie naar de circulaire economie vereist dan ook dat bij de aankoop van werken, leveringen en diensten wordt nagedacht over hoe de cyclus gesloten kan worden.

3.1.3. Sociaal aankopen

Sociaal aankopen betekent dat bij het aankopen van leveringen, werken en diensten sociale overwegingen mee worden genomen. Dit kan bijvoorbeeld door bij de uitvoering van een overheidsopdracht mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt in te zetten en daarmee een bijdrage te leveren aan het verminderen van langdurige werkloosheid. Door sociaal aan te kopen kan een project dus ook bijdragen aan de sociale doelstellingen van een aanbestedende dienst, zoals het vergroten van de lokale arbeidsparticipatie. Deze categorie van duurzaam aankopen omvat dan ook, naast algemene sociale aspecten subcategorieën als 'arbeidsparticipatie' en 'afstand tot de arbeidsmarkt'. Deze subcategorieën vallen op hun beurt weer uiteen in sub-subcategorieën als 'participatie verhogen', 'werkloosheid', 'handicap' of 'kansarm'.

3.1.4. Ethische handel

Ethische handel staat voor het aankopen van leveringen, werken en diensten op een ethische manier. Dit kan bijvoorbeeld door oog te hebben voor arbeidsomstandigheden in de gehele productieketen, discriminatie, kinderarbeid of eerlijke prijzen aan boeren te betalen voor hun producten. In tegenstelling tot sociaal aankopen gaat het hier niet om het bereiken van sociale (nationale) doelstelling, maar om het nastreven van waardig werk, eerlijke lonen en prijzen en het vermijden van zaken als discriminatie, slavenarbeid en kinderarbeid in de

gehele (internationale) productieketen. Bij ethische handel gaat het dus om het op een ethische manier drijven van handel, met aandacht voor de mens in de gehele productieketen. Deze vorm van duurzaam aankopen omvat dan ook subcategorieën als 'eerlijke omstandigheden', 'rechten' en 'lonen'. Deze subcategorieën vallen dan weer uiteen in sub-subcategorieën als 'fairtrade', 'vakbondsvrijheid' en 'discriminatie'.

3.1.5. Lokaal en KMO

Lokaal en KMO (kleine- en middelgrote ondernemingen) betekent het aankopen van diensten, leveringen of werken op zo'n manier dat lokale of kleine en middelgrote ondernemers deze kunnen leveren. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan aankopen van streekproducten voor het bedrijfsrestaurant, of het opknippen van de opdracht in percelen waardoor ook kleinere bedrijven aan de opdracht kunnen voldoen. Deze categorie van duurzaam aankopen omvat dan ook de subcategorieën 'lokaal' en 'KMO' en sub-subcategorieën als 'klein bedrijf' en 'midden bedrijf'.

3.1.6. Innovatie

Innovatie betreft het innovatiegericht aankopen van leveringen, diensten of werken. Hierbij kan gedacht worden aan de aankoop of de ontwikkeling van innovatieve oplossingen die invulling geven aan specifieke noden of uitdagingen van de Belgische publieke sector. Hierbij wordt onder innovatie verstaan de toepassing van een nieuw of aanzienlijk verbeterd product, dienst, proces (zoals productieprocessen), verkoopmethode, of organisatiemethode (bijvoorbeeld een slimmer bedrijfsvoeringsproces). Innovatie vormt daarmee een onderdeel van duurzaam aankopen die in de breedte de maatschappij vooruit kan helpen, omdat het in kan spelen op maatschappelijke tendensen op allerlei gebieden, zoals energie, veiligheid, gezondheidszorg of de openbare ruimte.

3.1.7. Duurzame keurmerken

Duurzame keurmerken is een bijzondere vorm van duurzaam aankopen. Het omvat namelijk een brede reeks aan duurzame keurmerken en normen die gevraagd kunnen worden bij het aankopen van leveringen, diensten of werken. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het 'FSC keurmerk' voor duurzaam hout, het 'OekoTex keurmerk' voor duurzame textiel of het 'Leaping Bunny keurmerk' voor diervriendelijke producten. Door inschrijvende partijen te vragen producten te gebruiken die voldoen aan deze (of vergelijkbare) keurmerken kan zeker worden gesteld dat te gebruiken producten of grondstoffen duurzaam zijn. Duurzame keurmerken omvatten dus niet zozeer een soort duurzaam aankopen, zoals 'milieuvriendelijk' of 'sociaal', maar een methode die helpt opdrachtnemers en opdrachtgevers duurzamere keuzes te maken en deze duurzame keuzes aan te tonen. Hierbij zijn er veel verschillende subcategorieën van duurzame keurmerken, zoals keurmerken op het gebied van 'milieu', 'lokaal', 'ethische handel'. Deze subcategorieën vallen op hun beurt weer uiteen in sub-subcategorieën als 'energie', 'hout', 'textiel' of 'arbeidsomstandigheden'.

In de volgende paragraaf beschrijven wij de mate van aandacht voor deze zeven hoofdcategorieën van duurzaam aankopen in de dossiers uit de *E-notification* databank.

3.2 Aandacht voor duurzaamheid in de aankondiging van overheidsopdrachten

Een eerste analyse van alle 144.749 dossiers van aankondigingen van overheidsopdrachten laat zien dat in 23% van de dossiers aandacht is voor duurzaamheid (zie tabel 3.1). Dit betreft zowel de dossiers met als zonder bijlagen. Hierbij betekent aandacht voor duurzaamheid dat er in één specifiek dossier, van één individuele aankondiging van een overheidsopdracht, minimaal één keer gerefereerd wordt naar één of meerdere de sub-subcategorieën van duurzaam aankopen.

In het methoden hoofdstuk merkten wij reeds op dat slechts 28.452 (20%) van de 144.749 dossiers één of meerdere bijlagen bevatten. Zoals verwacht was er bij de dossiers met bijlagen veel vaker aandacht voor duurzaamheid dan bij de aankondigingen zonder bijlagen: in 70% van de dossiers met bijlagen was er aandacht voor duurzaamheid, terwijl dit slechts bij 12% van de dossiers zonder bijlagen het geval was. Deze bevinding maakt dan ook dat wij erg voorzichtig moeten zijn bij het duiden van de resultaten van de analyses.

Tabel 3.1. Relatie tussen aankondiging van een overheidsopdracht met en zonder bijlage(n) en aandacht voor duurzaamheid

<i>Aandacht voor duurzaamheid</i>			
<i>Bijlage(n)</i>	Nee	Ja	Som
<i>Nee</i>	102.330 (88%)	13.967 (12%)	116.297
<i>Ja</i>	8.731 (30%)	19.721 (70%)	28.452
<i>Totaal</i>	111.061 (77%)	33.688 (23%)	144.749

Vervolgens hebben wij onderzocht hoe vaak er in alle dossiers (dus zowel met als zonder bijlagen) aandacht is voor de zeven hoofdcategorieën van duurzaam aankopen uit onze typologie. De resultaten hiervan kunnen worden afgelezen in Tabel 3.2. Hierbij is het natuurlijk mogelijk dat één dossier aandacht besteedde aan meerdere categorieën van duurzaam aankopen.

Tabel 3.2. Aandacht voor duurzaamheid per hoofdcategorie (n = 144.749)¹

<i>Hoofdcategorie</i>	<i>Aantal</i>
Milieuvriendelijk	26.271
Ethische handel	11.362
Sociaal	11.335
Keurmerk	8.417
Lokaal/KMO	4.080
Circulaire economie	2.294
Innovatie	1.551

Het valt op dat er relatief gezien in alle dossiers (dus met en zonder bijlagen) het meest gerefereerd wordt naar milieuvriendelijk aankopen. In maar liefst 26.271 van de in totaal 144.749 dossiers was er minimaal één keer aandacht voor één of meerdere sub-subcategorieën van milieuvriendelijk aankopen. Hierbij betekent aandacht dus dat er minimaal één zoekterm uit een sub-subcategorie van milieuvriendelijk aankopen in het dossier voorkwam. Daarnaast was er in de dossiers (met en zonder bijlagen) veel aandacht voor ethische handel (11.362

¹ Noot. Aantal = Aantal dossiers waarin er aandacht is voor een of meerdere (sub-)subcategorieën van de betreffende hoofdcategorie.

dossiers) en sociaal aankopen (11.335 dossiers). Ten opzichte van de andere categorieën was er de minste aandacht voor innovatief aankopen (1.551 dossiers). Ook de relatief lage scores voor lokaal/KMO, circulaire economie en innovatie zijn opvallend.

Tabel 3.3 toont de resultaten voor de analyse van de 144.749 dossiers (met en zonder bijlagen) met betrekking tot de 31 subcategorieën. De subcategorieën zijn hierbij gerangschikt op mate van aandacht. Uit de tabel valt op te maken dat er relatief veel dossiers zijn met aandacht voor milieuvriendelijkheid in het algemeen. Onder deze subcategorie vallen zoektermen als ‘milieuvriendelijk’ en ‘groen’. Concreet zijn er 17.361 dossiers waarin één of meerdere termen te vinden zijn die horen bij subcategorie ‘Milieuvriendelijk Algemeen’. Ook laat de tabel zien dat er relatief veel aandacht is voor ‘afval’, ‘arbeidsomstandigheden’, ‘voedsel’ en ‘milieu-keurmerken’. Opvallend is aan de andere kant het bijzonder kleine aantal dossiers met aandacht voor ‘eerlijke lonen’, ‘milieuvriendelijk materialenverbruik’, ‘lokale keurmerken’ en ‘lokaal aankopen’ en ‘eerlijke prijzen’. Hieruit kunnen wij concluderen dat voor wat ethische handel betreft er bij Belgische aanbestedende diensten (binnen de 144.749 dossiers) dus vooral aandacht voor arbeidsomstandigheden en eerlijke omstandigheden, en relatief gezien minder voor eerlijke lonen en prijzen. Hierbij is het wel belangrijk om te onthouden dat voor sommige subcategorieën, zoals ‘milieuvriendelijk algemeen’, er veel meer zoektermen zijn, waardoor de kans dat deze categorie hoog scoort sterk stijgt ten op zichten van subcategorieën met weinig zoektermen, zoals ‘lokale keurmerken’.

Tabel 3.3. Aandacht voor duurzaamheid per subcategorie (n = 144.749)²

<i>Hoofdcategorie</i>	<i>Subcategorie</i>	<i>Aantal</i>
Milieuvriendelijk	Algemeen	17.361
Milieuvriendelijk	Afval	11.696
Ethische handel	Arbeidsomstandigheden	8.699
Milieuvriendelijk	Voedsel	8.485
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	8.340
Sociaal	Arbeidsparticipatie	6.841
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	5.857
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	5.383
Ethische handel	Eerlijke omstandigheden	5.127
Lokaal/KMO	KMO	4.043
Ethische handel	Arbeid	3.752
Milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	3.640
Milieuvriendelijk	Energieverbruik	3.470
Milieuvriendelijk	Gassen	3.243
Ethische handel	Rechten	3.086
Milieuvriendelijk	Transport	3.017
Milieuvriendelijk	Energieopwekking	2.554
Circulaire economie	Circulaire economie	2.294
Milieuvriendelijk	Bodem	1.762
Innovatie	Innovatie	1.551

² Aantal = Aantal dossiers waarin er aandacht is voor een of meerdere sub-subcategorieën van de betreffende subcategorie.

Milieuvriendelijk	Water	1.403
Sociaal	Algemeen sociaal	1.033
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	801
Milieuvriendelijk	Duurzame energie	479
Duurzaam keurmerk	Keurmerk ethische handel	288
Milieuvriendelijk	Bossen	270
Duurzaam keurmerk	Keurmerk lokaal	86
Milieuvriendelijk	Materialenverbruik	81
Ethische handel	Lonen	62
Lokaal/KMO	Lokaal	50
Ethische handel	Prijzen	7

Tabel 3.4 geeft inzicht in het aantal treffers per dossier op het niveau van de sub-subcategorieën. Gemiddeld zijn 4, treffers op het niveau van de sub-subcategorieën voor de 33.688 dossiers die aandacht hebben voor duurzaamheid. De tabel laat ook een aantal uitschieters zien. Vier dossiers besteden aandacht aan meer dan 40 sub-subcategorieën. Enkele van de dossiers met veel aandacht voor duurzaamheid worden in het volgende hoofdstuk dan ook als goede praktijk besproken.

Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat het aantal treffers alleen weergeeft *hoeveel* verschillende sub-subcategorieën voorkomen binnen één dossier (inclusief eventuele bijlagen), maar niet *wat* er precies geschreven is. Sommige dossiers komen bijvoorbeeld bovendien (hebben veel hits) niet omdat de aangekondigde opdracht zelf zo duurzaam is, maar omdat de opdracht zelf een onderzoek betreft naar duurzaamheid. Tegelijkertijd kan een gering aantal hits erop wijzen dat er bewust gekozen is voor een zeer specifieke, doeltreffende duurzaamheidseis. Niet elke aankondiging die hoog scoort is dus automatisch een goede praktijk van duurzaam aankopen en niet elke aankondiging van een opdracht die aan weinig sub-subcategorieën aandacht geeft is een slechte praktijk.

Tabel 3.4. Mate van aandacht voor duurzaamheid in de aankondigingen

<i>Van</i>	<i>Tot</i>	<i>Aantal</i>
0	0	111.031
1	5	24.370
6	10	6.299
11	15	2.057
16	20	689
21	25	200
26	30	68
31	35	27
36	40	4
41	45	2
46	50	1
51	55	1

3.3 Samenhang met andere achtergrondkenmerken

In deze paragraaf bespreken wij in hoeverre er patronen zijn te ontdekken in de mate van aandacht voor duurzaamheid en verschillende achtergrondfactoren, zoals type aanbesteding, jaar, en type product. In tegenstelling tot de voorgaande paragraaf beperken wij ons hierbij tot de 20% (28.452) aanbestedingen die één of meerdere bijlage(n) bevatten. Dit omdat het grote verschil in aandacht voor duurzaamheid tussen aanbestedingen met en zonder bijlage(n) de validiteit van de analyses zou beperken. Hierbij moet opgemerkt worden dat het aantal dossiers per analyse soms wat lager is dan 28.452 vanwege ontbrekende informatie in de xml-bestanden.

3.3.1 Werken, leveringen en diensten

In 28.405 xml-bestanden stond aangegeven of het de aankondiging van een overheidsopdracht betrof van de aankoop van een dienst, werk of levering. In de eerste bivariate analyse hebben wij daarom gekeken of de mate van aandacht voor duurzaam aankopen verschilt tussen deze categorieën bij de dossiers met bijlagen. In tabel 3.5. zijn de resultaten van deze bivariate analyse af te lezen.

De percentages verwijzen naar het percentage van alle dossiers binnen de categorie diensten, werken of leveringen minimaal één hit heeft binnen de hoofdcategorie. Zo besteedt 58% van de dossiers met aangekondigde opdrachten voor diensten (met een bijlage) aandacht aan 'milieuvriendelijk' aankopen en vraagt 14% om een duurzaam keurmerk.

Opvallend is dat hoewel de aandacht tussen de hoofdcategorieën van duurzaam aankopen sterk verschilt (veel aandacht voor 'milieuvriendelijk', weinig voor 'innovatie'), de verschillen tussen de dossiers voor diensten, leveringen en werken minder groot zijn. Zo besteedt slechts 6% of 7% van de dossiers met bijlagen voor diensten, leveringen en werken aandacht aan 'circulaire economie' en besteedt juist de meerderheid aandacht aan 'milieuvriendelijk' aankopen (58%, 59% en 63%).

Ten slotte is het interessant dat werken bij alle zes duurzaamheidscategorieën het hoogst scoren en diensten en leveringen elkaar juist afwisselen. Dit impliceert dat bij werken vaker aandacht is voor meerdere vormen van duurzaam aankopen, dan bij diensten of leveringen. Dit blijkt tevens uit het grote aantal dossiers voor werken (met bijlagen) met minimaal één hit voor duurzaam aankopen.

Tabel 3.5. Analyse duurzaam aankopen in % per type product (n = 28.405)³
Duurzaamheidscategorie

Type	M	C	S	E	L	I	K	Dossiers
Diensten	58	7	34	36	11	5	14	9.437
Leveringen	59	6	26	37	9	2	19	5.910
Werken	63	7	35	34	17	5	28	13.058

³ M = Milieuvriendelijk; CE = Circulaire economie; S= Sociaal; E = Ethisch handel; L = Lokaal/KMO; I= Innovatie; K = Duurzame keurmerken; Dossiers = Aantal aanbestedingsopdrachten.

3.3.2 Duurzaam aankopen per jaar

Duurzaam aankopen is een thema dat het ene jaar soms meer op de politieke, publieke en beleidsagenda staat dan het andere jaar. Daarbij zijn de afgelopen jaren er steeds meer vormen van duurzaam aankopen bijgekomen, zoals circulaire economie. Wij hebben daarom gekeken of er door de jaren heen een verschil zit in de mate van aandacht voor de verschillende hoofdcategoryen van duurzaam aankopen binnen de geselecteerde dossiers met bijlage(n). De resultaten van deze bivariate analyse zijn af te lezen in tabel 3.6.

In de tabel valt op dat de verdeling tussen de verschillende categorieën van duurzaam aankopen door de jaren heen niet sterk verschilt. Elk jaar is er veel aandacht voor 'milieuvriendelijk' aankopen, met 2014 als topjaar waarin 72% van de dossiers met een bijlage aandacht had voor 'milieuvriendelijk' aankopen. Verder valt op dat datzelfde jaar een 'topjaar' was voor 'circulaire economie'. In 2014 was in 9% van de dossiers met een bijlage aandacht voor de 'circulaire economie'. In 2015 en 2016 echter stabiliseerde de aandacht voor duurzaamheid in de aankondigingen, terwijl er zelfs een afname waar te nemen is van het aantal dossiers waarin er aandacht was voor onderwerpen binnen de categorieën 'milieuvriendelijk' en 'duurzame keurmerken'.

Tabel 3.6 Analyse duurzaam aankopen in % per jaar (n = 28.449)⁴

Jaar	Duurzaamheidscategorie							Dossiers
	M	C	S	E	L	I	K	
2011	59	4	24	30	9	6	13	229
2012	70	5	31	36	17	2	30	3214
2013	69	7	31	32	16	5	21	4372
2014	72	9	35	37	16	7	25	4884
2015	53	7	33	35	11	5	19	6778
2016	44	7	34	35	11	4	18	8972

3.3.3. Duurzaam aankopen per streek

Op basis van de postcodes die in de xml-bestanden vermeld stonden hebben wij kunnen bepalen uit welke streek de aankondiging van een overheidsopdracht afkomstig was. Hierbij hebben wij onderscheid gemaakt tussen het Brussels hoofdstedelijk gewest, Vlaanderen en Wallonië. Hierbij kunnen de Federale diensten verdeeld zijn over de drie gewesten. De resultaten van de analyse staan in tabel 3.7.

Als wij naar deze tabel kijken valt dat op de meerderheid van de dossiers met een bijlage uit Vlaanderen afkomstig zijn. Van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Wallonië zaten er minder dossiers met een bijlage in de *E-notification* databank. Hierbij valt op dat procentueel gezien de aandacht binnen de drie gewesten nauwelijks verschilt voor de verschillende duurzaam aankoop categorieën. In het algemeen is er bij de dossiers met bijlagen, relatief veel aandacht voor 'milieuvriendelijk' aankopen, 'sociaal' en 'ethische handel' en relatief weinig aandacht voor 'circulaire economie', 'lokaal/KMO' en 'innovatie'. Wel is opvallend

⁴ M = Milieuvriendelijk; CE = Circulaire economie; S= Sociaal; E = Ethisch handel; L = Lokaal/KMO; I= Innovatie; K = Duurzame keurmerken; Dossiers = Aantal aanbestedingsopdrachten.

dat Vlaanderen procentueel gezien koploper is op het gebied van ‘milieuvriendelijk’ aankopen, ‘circulaire economie’ en ‘innovatie’, en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op het gebied van ‘sociaal’ aankopen, ‘ethische handel’, ‘lokaal/KMO’ en ‘duurzame keurmerken’. Wallonië scoort procentueel gezien bij alle duurzaamheidscategorieën het laagst van de drie gewesten.

Tabel 3.7. Analyse duurzaam aankopen in % per streek (n = 27.711)⁵

Streek	Duurzaamheidscategorie							Dossiers
	M	C	S	E	L	I	K	
Brussel	60	7	39	46	16	4	24	8800
Vlaanderen	67	9	31	31	14	7	21	14065
Wallonië	40	1	26	26	9	0	19	4846

3.3.4. Duurzaam aankopen per gunningsmethode

In totaal specificerden 21.495 dossiers de gunningsmethode: laagste prijs of economisch meest voordelige inschrijving (EMVI). De analyse laat zien dat in de dossiers met als gunningsmethode laagste prijs meer aandacht is voor duurzaamheid dan in dossiers met EMVI. In 74% van de aankondigingen met als gunningsmethode laagste prijs is aandacht voor milieuvriendelijk aankopen versus 60% van de aankondigingen met als methode EMVI.

In tegenstelling tot wat in de praktijk en in de literatuur verwacht wordt, lijkt er in de dossiers met de laagste prijs vaker en over meerdere vormen van duurzaam aankopen geschreven te worden. Zo worden er vaker ‘duurzame keurmerken’ gevraagd (29% versus 19%), en ook beduidend meer aandacht aan ‘ethische handel’ (41% versus 33%) en ‘sociaal aankopen’ (43% versus 28%) besteedt.

Tabel 3.8 Analyse duurzaam aankopen en gunningsmethode in % (n = 21.495)⁵

Gunning	Duurzaamheidscategorie							Dossiers
	M	C	S	E	L	I	K	
EMVI	63	8	29	36	10	5	20	9724
Laagste prijs	77	9	46	44	22	5	31	11771

3.3.5. Relatie duurzaam aankopen en opgegeven bedrag

In tabel 3.9a staan de gemiddelde bedragen voor alle dossiers en in tabel 3.9b de gemiddelde bedragen voor alle dossiers met een bijlage. Wij hebben voor de zeven duurzaamheidscategorieën het gemiddelde van deze bedragen berekend. Alle bedragen in de tabellen zijn afgerond op hele getallen. Om vertekening te voorkomen zijn drie dossiers met bedragen van boven de drie miljard euro in de berekeningen buiten beschouwing gelaten. In de tabel staat het woord ‘gespecificeerd’ voor het aantal dossiers in welke een bedrag genoemd werd. ‘Onbekend’ verwijst naar het aantal dossiers in welke *geen* bedrag genoemd werd. Het gemiddelde verwijst naar het gemiddelde van de opgegeven bedragen in de dossiers keer 1.000. In beide tabellen geven de eerste drie rijen informatie over de dossiers waarin er geen aandacht was voor de specifieke duurzaamheidscategorie;

⁵ M = Milieuvriendelijk; CE = Circulaire economie; S= Sociaal; E = Ethisch handel; L = Lokaal/KMO; I= Innovatie; K = Duurzame keurmerken; Dossiers = Aantal aanbestedingsopdrachten.

de laatste drie rijen geven informatie over de dossiers waarin er wel aandacht er wel aandacht was voor de specifieke duurzaamheidscategorie. In rij 3 en 6 kunnen de gemiddelde bedragen afgelezen worden.

Tabel 3.9a Duurzaam aankopen per opgegeven bedrag x 1000 (n = 144.747)⁶

		<i>Duurzaamheidscategorie</i>						
		M	C	S	E	L	I	K
Bedrag		Geen aandacht voor de specifieke categorie						
<i>Gespecificeerd</i>		25200	28675	27428	27810	28600	28774	27563
<i>Onbekend</i>		93278	113780	105986	105577	112069	114424	108769
<i>Gemiddelde</i>		3056	3240	3372	3225	3347	3351	3300
		Wel aandacht voor de specifieke categorie						
<i>Gespecificeerd</i>		3741	266	1513	1131	341	167	1378
<i>Onbekend</i>		22530	2028	9822	10231	3739	1384	7039
<i>Gemiddelde</i>		5246	13967	2745	6150	2646	1205	4124

Uit beide tabellen blijkt dat substantiële verschillen bestaan in gemiddelde opgegeven bedragen tussen dossiers die al dan niet aandacht besteden aan de duurzaamheidscategorieën. Zo valt op te merken dat er, gemiddeld genomen, een hoger bedrag genoemd wordt in dossiers waarin aandacht is voor 'milieuvriendelijk', 'circulaire economie', en 'ethische handel' in vergelijking tot dossiers waarin er geen aandacht was voor deze categorieën. Daarentegen werd er een hoger bedrag genoemd in dossiers waarin er geen aandacht was voor 'sociaal', 'lokaal/KMO' en 'innovatie' ten opzichte van de aankondigingen van een overheidsopdrachten waar er wel aandacht was voor deze categorieën. Ten slotte zijn er, gemiddeld genomen, ook grotere bedragen genoemd in dossiers waar er geen aandacht is voor 'duurzame keurmerken' wanneer wij ons beperken tot de dossiers met bijlagen.

Tabel 3.9b Duurzaam aankopen per opgegeven bedrag x 1000 (n = 28.452)⁶

		<i>Duurzaamheidscategorie</i>						
		M	C	S	E	L	I	K
Bedrag		Geen aandacht voor de specifieke categorie						
<i>Gespecificeerd</i>		1174	2530	1820	1724	2463	2594	2069
<i>Onbekend</i>		10172	23904	17236	16729	22215	24539	20279
<i>Gemiddelde</i>		1807	4502	7430	5031	5782	5653	6203
		Wel aandacht voor de specifieke categorie						
<i>Gespecificeerd</i>		1539	183	893	989	250	119	644
<i>Onbekend</i>		15567	1835	8503	9010	3524	1200	5460
<i>Gemiddelde</i>		8252	18756	1455	6218	2324	1325	3086

⁶ M = Milieuvriendelijk; CE = Circulaire economie; S= Sociaal; E = Ethisch handel; L = Lokaal/KMO; I= Innovatie; K = Duurzame keurmerken; Dossiers = Aantal aanbestedingsopdrachten.

3.3.6 Duurzaam aankopen per CPV code (hoofdproductgroepen).

In België worden 9.409 CPV-codes onderscheiden. In de dossiers uit de *E-notification* databank troffen wij 4.924 unieke CPV-codes aan die behoren tot 78 verschillende hoofdproductgroepen, afgaande op de eerste twee cijfers van de CPV-code.

Per hoofdcategorie van duurzaam aankopen hebben wij vervolgens een top tien samengesteld van meest voorkomende hoofdproductgroepen in dossiers met een of meerdere bijlagen. De resultaten van deze analyse kan worden afgelezen in tabellen 3.10a tot en met 3.10g. In de tabellen staat 'CPV' voor de hoofdproductgroep; 'omschrijving' voor de omschrijving van de CPV-code; 'dossiers' voor het aantal aanbestedingsopdrachten dat aandacht schonk aan minimaal aan een sub-subcategorie binnen de hoofdcategorie; en '%' voor het percentage aantal aanbestedingsopdrachten dat aandacht schonk aan minimaal aan een sub-subcategorie binnen de hoofdcategorie

Als wij kijken naar de top tien van hoofdcategorie 'milieuvriendelijk' in Tabel 3.10a dat zien wij dat vooral productgroepen die direct te maken hebben met het milieu, zoals diensten in verband met de olie- en gasindustrie, chemische producten en diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu. Andere productgroepen die eruit springen bij deze hoofdcategorie zijn openbare voorzieningen, diensten voor hotel, restaurant en detailhandel, en voeding, dranken, tabak, en aanverwante producten.

Tabel 3.10b laat zien dat er vooral in de ICT (inclusief softwareontwikkeling) veel aandacht is voor 'circulaire economie'. Ook hierbij is het wellicht niet verrassend dat aankondigingen van overheidsopdrachten voor diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu *en* reparatie- en onderhoudsdiensten relatief vaak aandacht hadden voor aspecten van de 'circulaire economie'.

Duurzaamheidscategorieën 'sociaal', 'ethische handel' en 'lokaal/KMO', in tabellen 3.10c, 3.10d, en 3.10e, laten helaas geen duidelijk patroon zien. Hierbij valt op dat in circa 50% van de dossiers waarin gevraagd werd naar kleding, schoeisel, bagageartikelen en accessoires aandacht is voor 'ethische handel'.

Tabel 3.10f toont de resultaten voor de innovatie-categorie. Hierbij verbaast het niet dat in de productgroepen diensten voor onderwijs en opleiding *en* onderzoek en ontwikkeling relatief veel aandacht is voor innovatie. Opmerkelijker is wellicht wel de aandacht voor innovatie in de zakelijke dienstverlening en de mijnbouw. Ten slotte, laat Tabel 3.11g zien dat het vooral de maakindustrie is waar aandacht is voor duurzame keurmerken (e.g., muziekinstrumenten, textielweefsels, en kantoormachines en gegevensverwerkende apparatuur).

Als wij kijken naar alle productgroepen valt op dat er relatief veel aandacht is voor duurzaamheid in de productgroepen die te maken hebben met ICT-diensten, de zakelijke dienstverlening, diensten voor onderwijs en opleiding en mijnbouw. Aanvullende analyses zijn echter nodig om dit adequaat in kaart te kunnen brengen binnen welke productgroepen er in het algemeen de meeste aandacht is voor duurzaam aankopen.

Tabel 3.10a Milieuvriendelijk (top 10)

<i>CPV</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Dossiers</i>	<i>%</i>
76	Diensten in verband met de olie- en gasindustrie	17	89,47
65	Openbare voorzieningen	53	85,48
41	Verzameld en gezuiverd water	5	83,33
24	Chemische producten	75	75,76
90	Diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu	996	74,44
51	Installatiediensten (uitgezonderd software)	66	74,16
55	Diensten voor hotel, restaurant en detailhandel	78	73,58
14	Mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten	27	72,97
93	Geen omschrijving beschikbaar	66	72,53
15	Voeding, dranken, tabak en aanverwante producten	201	69,55

Tabel 3.10b Circulaire economie (top 10)

<i>CPV</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Dossiers</i>	<i>%</i>
48	Software en informatiesystemen	75	15,89
90	Diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu	193	14,42
50	Reparatie- en onderhoudsdiensten	83	11,81
72	IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, etc.	135	11,22
80	Diensten voor onderwijs en opleiding	44	10,55
43	Machines voor de mijnbouw, steengroeven, etc.	5	10,42
85	Gezondheidszorg en maatschappelijk werk	23	9,87
33	Medische apparatuur, farmaceutische artikelen, etc.	54	9,54
30	Kantoormachines, etc.	53	9,52
37	Muziekinstrumenten, sportartikelen, spelletjes, etc.,	7	8,54

Tabel 3.10c Sociaal (top 10)

<i>CPV</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Dossiers</i>	<i>%</i>
76	Diensten in verband met de olie- en gasindustrie	15	78,95
80	Diensten voor onderwijs en opleiding	244	58,51
75	Diensten voor openbaar bestuur, defensie, etc.	130	51,18
85	Gezondheidszorg en maatschappelijk werk	117	50,21
41	Verzameld en gezuiverd water	3	50,00
72	IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, etc.	547	45,47
50	Reparatie- en onderhoudsdiensten	292	41,54
35	Uitrusting voor veiligheid, brandweer, politie en leger	110	40,00
18	Kleding, schoeisel, bagageartikelen en accessoires	137	39,03
45	Bouwwerkzaamheden	4353	37,00

Tabel 3.10d Ethische handel (top 10)

<i>CPV</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Dossiers</i>	<i>%</i>
75	Diensten voor openbaar bestuur, defensie, etc.	155	61,02
18	Kleding, schoeisel, bagageartikelen en accessoires	190	54,13
72	IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, etc.	638	53,03
76	Diensten in verband met de olie- en gasindustrie	10	52,63
80	Diensten voor onderwijs en opleiding	219	52,52
41	Verzameld en gezuiverd water	3	50,00
35	Uitrusting voor veiligheid, brandweer, politie en leger	137	49,82
19	Leder, textielweefsels, kunststof en rubber materialen	32	47,76
55	Diensten voor hotel, restaurant en detailhandel	50	47,17
38	Laboratoriuminstrumenten, etc.	155	46,27

Tabel 3.10e Lokaal/KMO (top 10)

<i>CPV</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Dossiers</i>	<i>%</i>
75	Diensten voor openbaar bestuur, defensie en sociale verzekering	100	39,37
43	Machines voor de mijnbouw, steengroeven en voor de bouw	10	20,83
24	Chemische producten	20	20,20
19	Leder, textielweefsels, kunststof en rubber materialen	13	19,40
51	Installatiediensten (uitgezonderd software)	17	19,10
14	Mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten	7	18,92
80	Diensten voor onderwijs en opleiding	73	17,51
45	Bouwwerkzaamheden	2029	17,24
50	Reparatie- en onderhoudsdiensten	111	15,79
76	Diensten in verband met de olie- en gasindustrie	3	15,79

Tabel 3.10f Innovatie (top 10)

<i>CPV</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Dossiers</i>	<i>%</i>
80	Diensten voor onderwijs en opleiding	61	14,63
79	Zakelijke dienstverlening: juridisch, marketing, etc.	147	11,81
73	Onderzoek en ontwikkeling, en aanverwante adviezen	31	10,20
14	Mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten	3	8,11
85	Gezondheidszorg en maatschappelijk werk	18	7,73
98	Overige gemeenschaps-, sociale diensten, etc.	10	7,14
34	Vervoersmaterieel en bijbehorende producten	45	5,70
92	Cultuur-, sport- en recreatiediensten	9	5,62
72	IT-diensten: adviezen, softwareontwikkeling, etc.	67	5,57
45	Bouwwerkzaamheden	606	5,15

Tabel 3.10g Duurzame keurmerken (top 10)

CPV	Omschrijving	Dossiers	%
41	Verzameld en gezuiverd water	3	50,00
37	Muziekinstrumenten, sportartikelen, spelletjes, etc.	28	34,15
19	Leder, textielweefsels, kunststof en rubber materialen	22	32,84
30	Kantoormachines, etc.	178	31,96
51	Installatiediensten (uitgezonderd software)	27	30,34
45	Bouwwerkzaamheden	3439	29,23
22	Drukwerk en aanverwante producten	66	25,29
14	Mijnbouw, basismetalen en aanverwante producten	9	24,32
39	Meubelen (m.i.v. kantoormeubelen), etc.	156	24,22
18	Kleding, schoeisel, bagageartikelen en accessoires	84	23,93

4 Goede praktijken

Leeswijzer

In dit hoofdstuk behandelen wij de geïdentificeerde goede praktijken. In paragraaf 4.1 zal de selectie van de goede praktijken worden toegelicht. Vervolgens zullen in paragraaf 4.2 en verder de goede praktijken worden beschreven en toegelicht.

4.1 De identificatie van de goede praktijken

Voor de identificatie van goede praktijken hebben wij allereerst dossiers (met een of meerdere bijlagen) geselecteerd die de meeste aandacht besteedden aan duurzaam aankopen. Hierbij hebben wij gekeken welke dossiers zoveel mogelijk hoofdcategorieën van duurzaam aankopen gebruikten en vervolgens welke dossiers aandacht schonken aan zoveel mogelijk subcategorieën en zelfs sub-subcategorieën. Door deze strategie te volgen konden wij dossiers identificeren die aan duurzaam aankopen in zowel de breedte als diepte aandacht gaven. Op basis van deze analyses zijn goede praktijk 1 tot en met 6 geïdentificeerd. Om te zorgen dat wij ook goede praktijken van verschillende soorten Belgische aanbestedende diensten konden laten zien, hebben wij vervolgens gekeken per soort organisatie welke dossiers aan de meeste sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht gaven. Op basis van deze analyses zijn goede praktijk 7 tot en met 12 geïdentificeerd.

Bij de keuze van de goede praktijken hebben wij dossiers met aankondigingen van opdrachten voor onderzoek naar duurzaamheid, advisering over samenwerking op het gebied van duurzaamheid of de opstelling van milieumanagement systemen buiten beschouwing gelaten. Dit omdat de hoge score bij deze dossiers komt door de inhoud van de opdracht en niet de mate van duurzaamheid die verwacht kan worden bij de uitvoering van de opdracht.

De 12 goede praktijken worden inhoudelijk toegelicht in de volgende paragrafen. Hierbij worden de goede praktijken in willekeurige volgorde besproken.

4.2 Goede praktijk 1: GO! Onderwijs

De eerste goede praktijk die wij in de *E-notification* databank hebben geïdentificeerd is uit 2016 en betreft een aankondiging van GO! Onderwijs van de Vlaamse gemeenschap voor de nieuwbouw van klassenvleugels voor de BUSO Reynaertschool in Oostakker.

Dit dossier besteedde aan maar liefst 54 sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht. Deze aankondiging van een overheidsopdracht is daarmee de meest diverse en complete ten aanzien van duurzaam aankopen van alle dossiers uit de *E-notification* databank. Hierbij zijn sommige categorieën van duurzaam aankopen integraal onderdeel van de opdracht. Zo maakte de constructie van een regenwaterputten onderdeel uit van het bouwproject, zodat regenwater binnen de gebouwen hergebruikt kan worden voor onder andere toiletten en wasmachines. Ook maakte een instrument voor duurzame scholenbouw onderdeel uit van aankondiging van een overheidsopdracht. Hierin werden per onderdeel van duurzame scholenbouw (bijvoorbeeld grondstoffen en afval, energie, innovatie en het natuurlijke milieu) en per fase van de scholenbouw (van evaluatie bestaande

toestand tot voorlopige oplevering), gewogen duurzaamheidscriteria genoemd die door de inschrijvende partij meegenomen dienden te worden.

4.3 Goede praktijk 2: Toerisme Vlaanderen

De tweede goede praktijk die wij hebben geïdentificeerd uit de *E-notification* databank is uit 2014. Het betreft een aankondiging van een overheidsopdracht van Toerisme Vlaanderen voor het maken van brochures over ‘all-in groepsverblijven’ en ‘all-in individuele verblijven’ van de Dienst Toegankelijkheid en gidsen over ‘Vakanties’ en ‘Daguitstappen’ van het Steunpunt Vakantieparticipatie.

Ook deze aankondiging van een overheidsopdracht besteedde aandacht een groot aantal verschillende vormen van duurzaam aankopen. Aan maar liefst 7 van de hoofdcategorieën, waaronder 18 verschillende subcategorieën van duurzaam aankopen wordt aandacht geschonken. De opdracht werd gegund op basis van de economisch meest voordelige inschrijving en dus niet op laagste prijs. Hierbij telde duurzaamheid voor 10% mee in de gunning. De inschrijvende partij diende specifiek aan te geven in welke mate duurzame ontwikkeling geïntegreerd kon worden in de gedrukte publicaties. Als zij duurzame ontwikkeling goed wisten te integreren in de opdracht maakten zij dus een grotere kans om de opdracht gegund te krijgen. Door de abstracte manier waarop duurzaamheid hierbij omschreven is, bood deze opdracht tevens kansen voor innovatiegericht aankopen, één van de hoofdcategorieën van duurzaam aankopen.

4.4 Goede praktijk 3: Vlaamse Regering

Goede praktijk 3 is uit het jaar 2015 en betreft een aankondiging van een overheidsopdracht van het Vlaamse Gewest, vertegenwoordigd door de Vlaamse Regering voor dienstverlening aan ondernemingen. De opdracht was opgeknipt in drie percelen. Binnen elk perceel konden meerdere opdrachthouders aangesteld worden.

Perceel 1 omvatte een opdracht voor dienstverlening met betrekking tot de sensibilisering, bewustmaking en de beeldvorming rond ondernemerschap. Hiervoor konden maximaal zeven opdrachthouders aangesteld worden. Perceel 2 omvatte de begeleiding van ondernemingen in alle levensfasen (van pre-start tot opvolging en overname) op het gebied van toegang tot financiering, financiële geletterdheid, doorstart of herstart na faillissementen, opvolging en overname. Perceel 3 betrof netwerking gericht op groei-bedrijven. Voor perceel 2 en 3 konden maximaal 5 verschillende opdrachthouders aangesteld worden.

Deze aankondiging hebben wij geïdentificeerd als een goede praktijk omdat aandacht besteed werd aan alle 7 hoofdcategorieën van duurzaam aankopen. Qua duurzaamheid sprong vooral perceel 3 eruit. In dit perceel werd namelijk specifiek aan inschrijvende partijen gevraagd om in hun offerte op enkele transversale thema's (zoals duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen) in te gaan. Net als bij goede praktijk twee gaf dit inschrijvende partijen de ruimte om te laten zien hoe zij, vanuit hun eigen expertise, verschillende aspecten duurzaamheid kunnen incorporeren in de opdracht. Hiermee bood ook deze goede praktijk kansen voor innovatiegericht inkopen.

4.5 Goede praktijk 4: Coopération Technique Belge

De vierde goede praktijk die wij in de *E-notification* databank hebben kunnen identificeren is een aankondiging van een overheidsopdracht uit 2013 van de Coopératió Technique Belge (CTB) voor het projectmanagement en opstellen van plannen voor renovatie en uitbouw van 4 middelbare scholen in Burundi. Deze aankondiging van een overheidsopdracht is dan ook niet alleen bijzonder omdat er veel aandacht is voor duurzaamheid, maar ook omdat de uitvoering van de opdracht niet in België, maar in één van de partnerlanden waar de CTB actief is, uitgevoerd zou worden.

Dit dossier is geïdentificeerd als goede praktijk omdat aan maar liefst 21 subcategorieën en 34 sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht gegeven werd. Net als de andere goede praktijken werd er in dit dossier dus aan veel verschillende categorieën van duurzaam aankopen aandacht besteed.

Hoewel de opdracht werd gegund op basis van de economisch meest voordelige inschrijving, maakte duurzaamheid geen onderdeel uit van de gunningscriteria. In het bestek werd echter wel op zeer expliciete wijze aandacht besteed aan duurzaamheid en werden diverse eisen op het gebied van duurzaamheid aan de inschrijvers gesteld. In het bestek stond dat het CTB voornemens was om respect voor het milieu in alle activiteiten te integreren, waaronder de uitvoering van projecten in partnerlanden. Aan de hand van de drie pijlers van duurzame ontwikkeling werd vervolgens uitgebreid beschreven aan welke duurzaamheidseisen de inschrijvende partijen en het ontwerp dienden te voldoen. De gebouwen dienden bijvoorbeeld op een passende wijze het milieu te beschermen, een comfortabele en veilige omgeving te bieden voor haar bezoekers en daarbij rekening te houden met beheers- en onderhoudskosten, energieverbruik en de productie van broeikasgassen en afval. Vervolgens werd per pijler uitgebreid beschreven waaraan precies aandacht besteed moest worden, zoals biodiversiteit, afvalstromen, irrigatienetwerken, hergebruik van regenwater, het gebruik van hout uit duurzaam beheerde bossen en het gebruik van duurzame energiebronnen, als wind- en zonne-energie. Hierbij werden inschrijvende partijen ook specifiek gevraagd om innovatieve en creatieve oplossingen, zoals een alternatief voor airconditioning.

4.6 Goede praktijk 5: Stad Antwerpen

De vijfde goede praktijk die wij uit de *E-notification* databank hebben geïdentificeerd is een aankondiging van een overheidsopdracht van de Gemeente Antwerpen uit 2016. Dit dossier betrof een opdracht voor het sluiten van een raamovereenkomst voor het leveren van uniformkledij voor medewerkers van buurttoezicht. Het contract zou voor vier jaar worden aangegaan.

Aan 21 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen werd specifiek aandacht besteed in dit dossier. Hoewel er dossiers waren met een gelijke score, is deze aankondiging van een overheidsopdracht verkozen tot goede praktijk vanwege de meer expliciete aandacht in het bestek voor duurzaamheid. In het bestek stond uitgelegd dat de Stad Antwerpen kiest voor duurzame overheidsopdrachten waarbij ecologische, sociale en economische criteria worden opgenomen bij de aankoop van leveringen, diensten en werken en er daarom naar streeft om tegen 2020 in alle overheidsopdrachten aandacht te hebben voor duurzaamheid. Als onderdeel van deze ambitie was in dit bestek dan ook expliciet aandacht voor duurzaamheid. Hierbij maakte duurzaamheid onderdeel uit van de

gunning aan de economisch meest voordelige inschrijving. Hierbij waren 10 van de 100 punten voor duurzaamheid en 5 voor maatschappelijk verantwoord ondernemen.

De inschrijvende partijen dienden hierbij KPI's (*key performance indicators*) te vermelden, die door de opdrachtgever tijdens de uitvoering getoetst konden worden. Hierbij moest voor de duurzame gunningcriteria onder andere aandacht worden besteed aan het productieproces van de uniformkledij, de te gebruiken materialen, afvalstromen, afvalverwerking en transport. Wat betreft de gunningscriteria voor maatschappelijk verantwoord ondernemen werd van inschrijvende partijen verwacht dat zij inzichtelijk zouden maken hoe zij met diverse vraagstukken om zouden gaan. Welke milieu-ontlastende maatregelen zouden zij bijvoorbeeld nemen bij de uitvoering van de opdracht? Of en hoe zouden zij gebruik gaan maken van water- en energiebesparende maatregelen? Hoe gingen zij zorg dragen voor een veilige en gezonde werkplek? En wat voor sociale maatregelen zouden zij gaan nemen? Maakte de organisatie bijvoorbeeld werk van een actief diversiteitsbeleid, werden werkzoekende uit kansengroepen ingeschakeld en hoe was de medewerkersbetrokkenheid? Dit zijn allemaal onderdelen waarop de inschrijvende partijen beoordeeld werden bij de gunning van deze opdracht.

4.7 Goede praktijk 6: Gemeentebestuur van Sint-Jans-Molenbeek

De zesde goede praktijk betreft een aankondiging van een overheidsopdracht uit 2016 van het gemeentebestuur van Sint-Jans-Molenbeek. Het is een opdracht voor de bouw van een gemengd gebouw, dat beantwoordt aan de passiefstandaard, met een omnisporthal, bokszaal, polyvalente zaal, een onthaalstructuur voor peuters en een conciërgewoning. In dit dossier werd aan 37 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht besteedt.

In tegenstelling tot enkele andere goede praktijken werd er in het dossier eigenlijk geen expliciete aandacht aan duurzaamheid besteed, maar waren er juist op allerlei punten in het ontwerp en de opzet van het project duurzame keuzes gemaakt. In dit dossier werd dus meer impliciet, maar wel aan een groot aantal verschillende subcategorieën van duurzaam aankopen, aandacht besteed. Zo moesten er bijvoorbeeld fotovoltaïsche en warmtekrachtkoppelinginstallaties geïnstalleerd worden. Ook was ervoor gekozen om de opdrachtnemer te laten betalen voor het water en elektriciteit die tijdens het project werden verbruikt. Hiermee gaf de opdrachtgever de opdrachtnemer een duidelijke financiële prikkel om energie- en waterbesparend aan de slag te gaan.

Deze goede praktijk besteedde dus op een impliciete manier aandacht aan een groot aantal sub-subcategorieën van duurzaam aankopen. Deze goede praktijk laat hiermee ook de kracht van onze analyses zien. De software is namelijk in staat om zowel expliciete als impliciete aandacht voor duurzaamheid te identificeren en laat zien dat er verschillende manieren zijn duurzaam aan te kopen.

4.8 Goede praktijk 7: Wegen en Verkeer Vlaams-Brabant

De zevende goede praktijk die wij hebben geïdentificeerd is op het vlak van mobiliteit en verkeer en betreft aankondiging van een overheidsopdracht van het Agentschap Wegen en Verkeer, afdeling Vlaams-Brabant. Dit dossier uit 2016 bevat een opdracht voor twee deelprojecten rondom de Woluwelaan te Machelen. Deelproject één bestond uit de herinrichting van de Woluwelaan tussen de Kerklaan en de Haachtsesteenweg, inclusief een complex. Deelproject twee omvatte de herinrichting van de Woluwelaan tussen de Rampelbergstraat en de Haachtsesteenweg. Dit dossier besteedde aan 35 verschillende sub-subcategorieën en 20 subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht.

Net als bij goede praktijk vier werd deze opdracht gegund aan de economisch meest voordelige inschrijving en maakte duurzaamheid geen onderdeel uit van de gunningscriteria, maar was er juist op diverse plekken in het bestek impliciet aandacht voor duurzaamheid. Zo stonden er in het bestek diverse, technische eisen, die suggereerden dat bij het opstellen al was nagedacht over duurzaamheid. Hierbij stond bijvoorbeeld beschreven dat er een sterke voorkeur was voor compostering bij afvalverwerking, milieuvriendelijke teelt van houtachtige gewassen en dienden de LED-waarschuwborden te worden gevoed met groene energie (zonne- of windenergie) en slechts aangevuld te zijn met een dieselgenerator. Hierbij dienden de inschrijvende partijen specifiek aan te tonen hoe zij invulling gingen geven aan deze eisen of wensen, bijvoorbeeld middels het gebruik van erkende duurzame keurmerken. Deze goede praktijk besteedde daarmee aandacht aan een groot aantal sub- en sub-subcategorieën van duurzaam aankopen op een impliciete manier, waarbij de duurzame keuzes in het ontwerp verweven waren.

4.9 Goede praktijk 8: La Régionale Visétoise d'Habitations

De achtste goede praktijk is uit 2012 en betreft aankondiging van een opdracht van 'La Régionale Visétoise d'Habitations' uit Wezet. De opdracht betreft de bouw van zes (sociale) tweekamerappartementen.

De aankondiging van deze opdracht besteedde aandacht aan 26 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen. Bij de bestudering van het dossier viel op dat bij de kwalitatieve selectie van de beste aanbieding specifiek gekeken werd naar de mate waarin de aanbieder zou beschikken over de technische kwaliteiten om invulling te geven aan de uitgangspunten van '*Le concept Logement durable et la création de logements publics*'. Dit document was opgenomen als bijlage in het dossier en beschreef de uitgangspunten voor duurzame huisvesting. De drie pijlers van duurzaamheid stonden hierin centraal: bescherming van het milieu, economische efficiëntie en sociale gelijkheid. Hierbij werden niet alleen algemene doelen gesteld, zoals lagere productie van broeikasgassen bij de bouw, hergebruik van regenwater om het verbruik van drinkwater te verlagen, of aandacht voor afvalsortering in de woningen, maar werden ook hele specifieke criteria genoemd waaraan voldaan zou moeten worden bij de bouw van duurzame woningen. Zo mochten residentiële woningen een primair energieverbruik hebben (niveau Ew) van maximaal 100. Deze goede praktijk besteedde dus aandacht aan veel verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen op een zeer expliciete manier door de koppeling aan het document over duurzaam bouwen.

4.10 Goede praktijk 9: Agentschap Natuur & Bos

De negende goede praktijk van duurzaam aankopen betreft een aankondiging van een overheidsopdracht van het Agentschap Facilitair Bedrijf namens de Vlaamse Regering en in het bijzonder Agentschap Natuur & Bos. Dit dossier uit 2016 bevatte een opdracht voor de renovatie van een bestaand gebouwencluster en de bouw van een nieuwe loods.

In dit dossier werd aan 30 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht besteedt. De opdracht werd gegund op basis van de laagste prijs methode, maar in het bestek was expliciet aandacht voor duurzaamheid, in het bijzonder de duurzaamheid van alle hout- en houtproducten. Hierbij werd geëist dat alle hout- en houtproducten die niet bestonden uit gerecycleerde materialen afkomstig zouden zijn uit duurzaam beheerde bossen. Hierbij zou de toekomstige opdrachtnemer ook bewijsmiddelen moeten overleggen waaruit zou blijken dat deze eis gehonoreerd was. Naast de expliciete aandacht voor de duurzaamheid van het te gebruiken hout in het bestek, waren er in de technische bepalingen ook diverse voorbeelden te vinden van meer impliciete duurzame keuzes. Zo werd er bijvoorbeeld op diverse punten op milieuregelgeving gewezen, moesten sanitaire toebehoren bij het einde van de levensduur milieuvriendelijk worden gerecycleerd en moest er een zonneboilerinstallatie komen. In deze goede praktijk was dan ook zowel expliciet als impliciet aandacht voor duurzaamheid.

4.11 Goede praktijk 10: Agentschap Wegen & Verkeer Limburg

De tiende goede praktijk die wij in de *E-notification* databank hebben geïdentificeerd betreft een aankondiging van een overheidsopdracht voor Mobiliteit en Openbare Werken, van het *Agentschap Wegen en Verkeer, afdeling Limburg*. In 2016 kondigden zij een opdracht aan voor het realiseren van de N73 tussen Albertkanaal en Heppen (via Zuidstraat Beringen). Het doel van de opdracht was het doortrekken van de N73 tussen de E313, afrit 25A en de Nijverheidsweg – Wasseven te Tessenderlo en Ham, zodat de industriezones Kolenhaven Beringen, Ravenshout Noord en Truibroek beter ontsloten zouden worden.

In dit dossier is aan 23 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht besteedt. Hierbij werd in het dossier specifiek en expliciet aandacht besteed aan het belang van de natuurlijke omgeving van het project. De inschrijvende partijen werden in het dossier gewezen op het feit dat de werken deels plaats zouden vinden in biologisch waardevol of zelfs biologisch zeer waardevol gebied. Dit betekende dat de opdrachtnemer alle mogelijke maatregelen moet nemen om bijvoorbeeld in specifieke zones bodemcompactie te vermijden.

Het zorgdragen voor de biologisch waardevolle gebieden maakte hierbij ook structureel onderdeel uit van de opdracht. Er was dus ook op een meer impliciete manier aandacht in de opdracht voor de natuurlijke omgeving van het project. Zo maakte de aanleg van twee amfibieëntunnels onderdeel uit van het project. De amfibietunnels hadden daarbij het specifieke doel om de N73 te ontsnipperen en een tijdelijke faunapassage te creëren. Hiermee was er in dit dossier dus zowel impliciet als expliciet aandacht voor duurzaamheid.

4.12 Goede praktijk 11: Regié des Batiments

De elfde goede praktijk die wij hebben gevonden betreft een aankondiging van een opdracht uit 2016 van de 'Regié des Bâtiments' voor de bouw, uitbreiding en renovatie van het voormalige gebouw van het Staatsarchief in Arlon.

Dit dossier besteedde aandacht aan 28 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen. Bij de bouw, uitbreiding en renovatie van het gebouw werd niet alleen in de breedte aandacht besteedt aan duurzaam aankopen, maar ook in de diepte. Zo werd er in het bestek specifiek aandacht besteedt aan het handvest voor duurzame samenwerking, dat in 2014 ondertekend werd door de 'Regie des Bâtiments' en vele andere organisaties in de vastgoedsector. Dit handvest ging onder andere in op transparantie, ethische handel en aandacht voor het milieu bij aankopen. In het bestek stond dit manifest echter niet alleen vermeld, maar stond er specifiek beschreven dat inschrijvende partijen zich met de inschrijving op deze opdracht zich committeerden aan de inhoud van dit handvest en deelname aan de duurzame samenwerking.

Daar dit manifest ingaat op hele diverse (sub)categorieën van duurzaam aankopen verklaart dit gedeeltelijk de hoge score van dit dossier. Echter, naast de vermelding van het manifest, zijn er ook bij de ontwikkeling diverse andere, meer impliciet duurzame keuzes gemaakt. Zo moesten er zonnepanelen en een regenwatertank worden geïnstalleerd en een regenwater-managementsysteem ontwikkeld worden. Er was in dit dossier dan ook expliciet en impliciet veel aandacht voor duurzaamheid. Het feit dat bij de identificatie van de goede praktijken maar liefst 3 dossiers van de Regié des Bâtiments naar boven kwamen laat zien dat zij vaker veel aandacht aan duurzaamheid besteden in hun aankondigingen van opdrachten.

4.13 Goede praktijk 12: OCMW Gent

De laatste goede praktijk die wij hebben geïdentificeerd omvat feitelijk twee aankondigingen van overheidsopdrachten. Hierbij lijkt het te gaan om hetzelfde project, namelijk de nieuwbouw van assistentiewoningen te Zwijnaarde in opdracht van OCMW Gent. Waarschijnlijk is de aanbesteding, om een voor ons onbekende reden, opnieuw gestart en staat daarom twee keer in de *E-notification* databank. Beide dossiers besteedden aan 32 verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht en zijn daarom dan ook geïdentificeerd als goede praktijk.

Ook bij deze goede praktijk is de aandacht voor duurzaamheid vaak impliciet, maar wel op diverse punten in het dossier te vinden. Zo werd er in het bestek specifiek verwezen naar het Besluit van de Vlaamse Regering van 17 februari 2012 tot vaststelling van het Vlaams reglement betreffende het duurzaam beheer van materiaalcringlopen en afvalstoffen. Daarnaast konden wij in de technische bepalingen duurzame keuzes in het ontwerp te identificeren, zoals de plaatsing van zonnepanelen, gebruik van duurzame lampen en de aanleg van regenwaterputten zodat regenwater duurzaam gebruikt kan worden in de woningen voor bijvoorbeeld voeding, toiletten en wasmachines. Ook deze goede praktijk laat zien hoe via duurzame keuzes in het ontwerp en bestek invulling kan worden gegeven aan duurzaam aankopen.

5 Conclusie

Leeswijzer

In dit hoofdstuk introduceren wij in paragraaf 5.1 nogmaals de doelstelling en onderzoeksvragen, geven wij in paragraaf 5.2 een antwoord op de onderzoeksvragen en reflecteren wij in paragraaf op 5.3 op de bevindingen vanuit praktisch en methodisch oogpunt.

5.1 Introductie

Vanaf 2005 hebben verschillende Belgische overheidsdiensten de mogelijkheden tot duurzame overheidsaankoop onderzocht en hiervoor beleid ontwikkeld. De mate waarin Belgische overheidsdiensten duurzaamheid daadwerkelijk incorporeren in hun aankopen is echter onbekend. In opdracht van het Federaal Instituut Duurzame Ontwikkeling hebben wij daarom de aankondigingen van overheidsopdrachten uit de *E-notification* databank van 2011 tot en met 2016 onderzocht om de mate van duurzaam aankopen door Belgische aanbestedende diensten te bepalen.

De doelstelling van dit onderzoek was: alle aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de *E-notification* databank systematisch analyseren en bepalen in welke mate en hoe Belgische publieke aankopers een antwoord geven op het beleid duurzame aankopen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken en patronen en goede praktijken hierin te identificeren.

Hierbij stonden de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. Wat is duurzaam aankopen volgens de Belgische overheid?
2. In welke mate en hoe geven aankopers een antwoord op het beleid duurzame aankopen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken in *E-notification* databank?
3. Welke patronen zijn te herkennen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de *E-notification* databank ten aanzien van duurzaam aankopen?
4. Welke goede praktijken zijn te herkennen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de *E-notification* databank ten aanzien van duurzaam aankopen?

Om de doelstelling van het onderzoek te bereiken en de onderzoeksvragen te beantwoorden is een reeks aan onderzoeksactiviteiten ondernomen. Allereerst is een literatuurstudie uitgevoerd die de basis vormde voor de typologie van duurzaam aankopen. Op basis van de typologie is op een iteratieve manier een codeboek opgesteld, met daarin zoektermen voor diverse categorieën van duurzaam aankopen. Het codeboek staat in bijlage 1 van dit rapport. Vervolgens is met software, aan de hand van dit codeboek, 144.749 dossiers uit de *E-Notification* databank doorzocht op aandacht voor duurzaam aankopen.

5.2 Beantwoording onderzoeksvragen

In de komende sub paragrafen worden de onderzoeksvragen beantwoordt.

5.2.1 Wat is duurzaam aankopen volgens de Belgische overheid?

Op basis van de literatuurstudie naar duurzaam aankopen binnen de Belgische overheid hebben wij een uitgebreide typologie van duurzaam aankopen ontworpen. Deze typologie geeft een gedetailleerd overzicht van de mogelijke vormen van duurzaam aankopen binnen de Belgische publieke sector.

De typologie bestaat uit zeven hoofdcategorieën van duurzaam aankopen: 'milieuvriendelijk', 'circulaire economie', 'sociaal', 'lokaal en KMO', 'ethische handel', 'innovatie' en 'duurzame keurmerken'. Deze zeven hoofdvormen van duurzaam aankopen laten zien hoe de abstracte 3 p's van duurzame handel concreet naar de praktijk vertaald kunnen worden. Zo kan 'milieuvriendelijk' aankopen gezien worden als een gedetailleerde invulling van '*planet*' terwijl 'circulaire economie' een verbinding is tussen '*planet*' en '*profit*'.

Binnen de zeven hoofdcategorieën van duurzaam aankopen hebben wij diverse subcategorieën en sub-subcategorieën geïdentificeerd die nog specifiekere aangeven wat duurzaam aankopen in België kan omvatten. Zo maken bijvoorbeeld 'energieverbruik' en 'energieopwekking', maar ook 'materialenverbruik', 'milieuvervuiling', 'gevaarlijke stoffen', 'transport' en 'voedsel' onderdeel uit van 'milieuvriendelijk' aankopen. Daarentegen omvat 'ethische handel' bijvoorbeeld weer subcategorieën als 'fairtrade', 'rechten' en 'arbeid'. Elk van deze categorieën zijn weer opgesplitst in specifiekere sub-subcategorieën zoals 'zonne-energie', 'broeikasgassen', 'eerlijke lonen' of 'vakbondsvrijheid'.

De typologie van duurzaam aankopen biedt dan ook een uniek inzicht in de beleidsinitiatieven en mogelijke vormen van duurzaam aankopen binnen de Belgische publieke sector. Alle categorieën, subcategorieën en sub-subcategorieën van duurzaam aankopen zijn te vinden in bijlage 1.

5.2.2. In welke mate en hoe geven aankopers een antwoord op het beleid duurzame aankopen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken in E-notification databank?

In 23% van alle (144.749) dossiers (i.e. aankondigingen van een overheidsopdracht) van 2011 tot en met 2016 uit de *E-notification* databank is aandacht voor minimaal één sub-subcategorie van duurzaam aankopen. Dit zou betekenen dat in minder dan een kwart van de dossiers enige aandacht is voor duurzaamheid. Een belangrijke nuancering dient hier echter gemaakt te worden. Slechts 20% van alle dossiers bevatte namelijk één of meerdere bijlagen. Bij analysering van de dossiers met- en de dossiers zonder de bijlagen bleek 70% van de dossiers *met* bijlagen aandacht te besteden aan duurzaamheid, in tegenstelling tot slechts 12% van de dossiers *zonder* bijlage(n). Dit betekent dan ook dat het relatief lage percentage aanbestedingsopdrachten waarin er aandacht was voor duurzaamheid deels te verklaren is door het ontbreken van bijlagen in de *E-notification* databank.

Onze analyse van de dossiers laat zien dat er relatief veruit de meeste aandacht is voor 'milieuvriendelijk' aankopen. Maar liefst 26.309 dossiers besteedden

aandacht aan minimaal één sub-subcategorie van milieuvriendelijk aankopen. 'Ethische handel' en 'sociaal' aankopen komen ook in ruim 11.000 aankondigingen voor. Minder aandacht is er voor 'duurzame keurmerken', 'circulaire economie' en 'innovatie'.

5.2.3. Welke patronen zijn te herkennen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de *E-notification* databank ten aanzien van duurzaam aankopen?

Om patronen te herkennen zijn diverse bivariate analyses uitgevoerd. Hierbij hebben wij, om bias te voorkomen, alleen gekeken naar de dossiers met bijlagen. Wij hebben hierbij voor de volgende achtergrondkenmerken gekeken of er verschil zat in de mate van aandacht voor duurzaam aankopen: type opdracht (werken, leveringen of diensten), jaartal, gunningsmethode, streek (gewest), opgegeven bedrag en soort werk, levering of dienst (CPV-code).

Hierbij viel allereerst op dat hoewel de aandacht tussen de hoofdcategorieën van duurzaam aankopen sterk verschillen (veel aandacht voor 'milieuvriendelijk', weinig voor 'innovatie'), de verschillen tussen de dossiers voor diensten, leveringen en werken minder groot zijn. Qua aandacht voor duurzaamheid maakt het dus niet uit of het een aangekondigde opdracht voor een werk, levering of dienst is.

Door de jaren heen was er ook weinig verschil op te merken in de verdeling van aandacht voor de verschillende hoofdcategorieën van duurzaam aankopen. Elk jaar was er veel aandacht voor 'milieuvriendelijk' aankopen en minder voor de andere categorieën. Hierbij was 2014 als een topjaar voor 'milieuvriendelijk' aankopen en 'circulaire economie'. In 2015 en 2016 stabiliseerde de aandacht voor duurzaamheid in de aankondigingen en nam de aandacht voor 'milieuvriendelijk' aankopen en 'duurzame keurmerken' zelfs af.

Ook als wij kijken naar de aandacht voor duurzaamheid binnen de drie gewesten zit er procentueel gezien nauwelijks verschil tussen de categorieën. Ook hier was er in het algemeen veel aandacht voor 'milieuvriendelijk' aankopen, 'sociaal' en 'ethische handel' en relatief weinig aandacht voor 'circulaire economie', 'lokaal/KMO' en 'innovatie'. Wel kan Vlaanderen procentueel worden aangemerkt als koploper op het gebied van 'milieuvriendelijk' aankopen, 'circulaire economie' en 'innovatie', en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op het gebied van 'sociaal' aankopen, 'ethische handel', 'lokaal en KMO' en het gebruik van 'duurzame keurmerken'. Wallonië scoorde procentueel gezien bij alle duurzaamheidscategorieën lager dan de andere twee gewesten.

Opvallend was ook dat, in tegenstelling tot wat in de praktijk en in de literatuur verwacht werd, er in de dossiers met de laagste prijs vaker en over meerdere vormen van duurzaam aankopen geschreven werd dan in dossiers met EMVI als gunningsmethode. Zo werden er vaker 'duurzame keurmerken' gevraagd en was er ook beduidend meer aandacht aan 'ethische handel' en 'sociaal' aankopen. EMVI is daarmee dus geen vereiste voor duurzaam aankopen. Een bevinding die door de goede praktijken onderstreept werd.

Uit onze analyses bleek wel dat er substantiële verschillen bestonden in de gemiddelde opgegeven bedragen tussen dossiers die al dan niet aandacht besteedden aan de verschillende duurzaamheidscategorieën. Zo werden er

gemiddeld genomen hogere bedragen genoemd in dossiers met aandacht voor 'milieuvriendelijk', 'circulaire economie', en 'ethische handel' dan in dossiers zonder aandacht voor deze categorieën. Daarentegen werd er een hoger bedrag genoemd in dossiers waarin er *geen* aandacht was voor 'sociaal', 'lokaal/KMO' en 'innovatie' ten opzichte van dossiers waar er wel aandacht was voor deze categorieën. Het is dan ook lastig een eenduidig patroon hier te identificeren.

Ten slotte hebben wij per hoofdcategorie van duurzaam aankopen een top tien samengesteld van voorkomende hoofdproductgroepen (hoofd-CPV codes). Bij de top tien van hoofdcategorie 'milieuvriendelijk' zagen wij vooral productgroepen die direct te maken hebben met het milieu, zoals diensten in verband met de olie- en gasindustrie, chemische producten en diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu. Voor 'circulaire economie' is daarentegen vooral veel aandacht in aangekondigde opdrachten voor ICT (inclusief softwareontwikkeling) en diensten inzake afvalwater, afval, reiniging en milieu, en reparatie- en onderhoudsdiensten. De duurzaamheidscategorieën 'sociaal', 'ethische handel' en 'lokaal/KMO' lieten helaas geen duidelijk patroon zien. Bij de duurzaamheidscategorie 'innovatie' verbaasde het niet dat in aankondigingen voor opdrachten voor diensten voor onderwijs en opleiding *en* onderzoek en ontwikkeling relatief veel aandacht was voor innovatie. Opmerkelijker was wellicht wel de aandacht voor innovatie in de zakelijke dienstverlening en de mijnbouw. Onze analyses lieten ook zien dat het vooral de maakindustrie is waar aandacht is voor duurzame keurmerken (e.g., muziekinstrumenten, textielweefsels, en kantoormachines en gegevensverwerkende apparatuur).

5.2.4. Welke goede praktijken zijn te herkennen in de aankondigingen van overheidsopdrachten en bestekken uit de *E-notification* databank ten aanzien van duurzaam aankopen?

Er zijn 12 goede praktijken geïdentificeerd. De 12 goede praktijken omvatten verschillende soorten aanbestedende diensten, zoals gemeenten, scholen en agentschappen, maar ook verschillende soorten werken en leveringen, zoals de renovatie van gebouwen, doortrekken van een weg of uniformkledij. Deze 12 dossiers zijn geïdentificeerd als goede praktijk omdat zij aan een groot aantal verschillende sub-subcategorieën van duurzaam aankopen aandacht schonken.

Bij bestudering van de dossiers viel op dat sommige dossiers heel expliciet aandacht besteedden aan duurzaamheid, bijvoorbeeld door duurzaamheid op te nemen als een gunningscriterium. Andere dossiers besteedden op meer impliciete wijze aandacht aan duurzaamheid, door bijvoorbeeld duurzame keuzes te maken in het ontwerp. Zo zijn er verschillende goede praktijken waar verlangd werd dat regenwater opgevangen zou worden of zonnepanelen geïnstalleerd. De identificatie van de impliciete aandacht voor duurzaamheid laat hiermee de kracht van ons onderzoek zien. De software is in staat gebleken om zowel expliciete als impliciete aandacht voor duurzaamheid te identificeren. De goede praktijken laten dan ook zien dat er geen '*one-best-way*' is om duurzaam aan te kopen, maar er op allerlei manieren invulling gegeven kan worden aan het beleid rondom duurzaam aankopen.

5.3 Discussie en reflectie

Het onderzoek en de analyses hebben wij met veel zorg en aandacht systematisch uitgevoerd. Dit wil echter niet zeggen dat dit onderzoek geen kanttekeningen kent. Deze kanttekeningen bediscussiëren wij in de volgende sub-paragrafen.

5.3.1. Dossiers met en zonder bijlage(n)

Tijdens de pilotstudie ontdekten wij dat slechts 28.452 (20%) van de 144.749 dossiers één of meerdere bijlagen bevatten. In de analyses bleek vervolgens dat, zoals verwacht, er bij de dossiers met bijlagen veel vaker aandacht voor duurzaamheid dan bij de dossiers zonder bijlagen. In 67% van de dossiers met bijlagen was er aandacht voor duurzaamheid, terwijl dit slechts bij 13% van de dossiers zonder bijlagen het geval was. Deze bevinding maakte dan ook dat wij erg voorzichtig moeten zijn bij het duiden van de resultaten van de analyses. Wij hebben er daarom voor gekozen om de bivariate analyses alleen uit te voeren op de dossiers met een bijlage. Dit neemt echter de kans op bias in de data niet geheel weg. Het is immers mogelijk dat bij aankondigingen van opdrachten met veel aandacht voor duurzaamheid vaker of juist minder vaak de bijlagen geüpload zijn in de *E-notification* databank.

Om een completer beeld te kunnen schetsen van (de mate van duurzaamheid van) overheidsaankopen in België is het dan ook noodzakelijk dat bijlagen, zoals bestekken en technische specificaties, altijd worden geüpload in de *E-notification* databank. Alleen dan kunnen met zekerheid conclusies worden getrokken.

5.3.2. Onvolledige of incorrecte informatie in de xml-bestanden

Bij de analyses bleek dat de xml-bestanden helaas soms onvolledig waren of incorrecte informatie bevatte.

Allereerst bleek dat één unieke organisatie niet elke overheidsopdracht vanuit één account bij het *E-notification* platform aankondigde, maar dat er veelal voor één organisatie diverse accounts bestonden. Bovendien ontdekten wij dat velden in de xml-bestanden helaas soms onvolledig of incorrect waren ingevuld. Zo wisselden de schrijfwijzen van de namen van organisaties zo vaak dat het onmogelijk was om een eenduidig overzicht te maken van de aankopende organisaties. Of werd er bij postcodes soms gekozen voor het hoofdkantoor (bijvoorbeeld in het Brussels hoofdstedelijk gewest) en soms voor de locatie van de medewerker die de opdracht op het *E-notification* platform aankondigde. Hierdoor wisselde per organisatie de postcode ook sterk. Typefouten konden hierbij ook leiden tot fouten in de analyse. Zo hebben wij enkele dermate hoge bedragen voor de aangekondigde overheidsopdrachten aangetroffen (6 miljard) dat dit niet correct kon zijn. Dergelijke menselijke fouten kunnen helaas de bevindingen wel (enigzins) vertekenen. Voor de betrouwbaarheid van de *E-notification* databank zou het dan ook mooi zijn als bepaalde informatie niet meer door de gebruiker zelf ingevuld zou worden, maar bijvoorbeeld geselecteerd uit een lijst. Zodat typefouten in de toekomst kunnen worden beperkt en de betrouwbaarheid van de informatie zal toenemen.

Het was ook jammer dat sommige velden in de xml-bestanden niet specifiek toegespitst waren op de Belgische context. Zo was er bij type organisatie gekozen voor een indeling die wellicht in veel Europese landen logisch is (bijvoorbeeld onderscheid ministerie, agentschap en regionale autoriteit), maar die binnen het federale systeem van België niet passend bleek. Hierdoor was het niet op voorhand

duidelijk waar een specifieke organisatie onder viel. Ook troffen wij verschillende organisaties aan die onder verschillende typen organisaties geschaard waren. Hierdoor was het helaas voor ons onmogelijk om uitspraken te doen over welke type organisatie meer of minder duurzaam aankoopt. De ingevulde informatie was immers niet betrouwbaar. Ook hierbij raden wij aan aanpassingen te maken in de invulvelden, zodat de categorieën voor type organisatie aansluiten bij de Belgische praktijk.

Een extra complicerende factor bij de analyses was ook dat aanbestedingen soms werden uitgevoerd door publieke organisaties namens een andere organisatie. Dit betekent dat bijvoorbeeld type organisatie en postcode een enigszins vertekend beeld kunnen geven omdat de daadwerkelijke opdrachtgever niet in de xml-bestanden staat vermeld. Het zou dan ook mooi zijn als dit bijvoorbeeld al bij de aankondiging aangegeven kan worden en dit automatisch in de xml-bestanden zou komen te staan.

5.3.3 Hits zonder context

Het codeboek bevat bijna 1000 unieke zoektermen die corresponderen met de verschillende hoofd, sub- en sub-subcategorieën van duurzaam aankopen. De software heeft deze zoektermen in de dossiers geïdentificeerd. Hierbij kon de software alleen kijken of een zoekterm voorkomt in een dossier, niet in welke context dit gebeurt. Hierdoor kunnen sommige resultaten enigszins vertekend zijn. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de zoekterm 'duurzaam' dat soms gebruikt werd om aan te geven dat een product een lange levensduur moest hebben, of bepaalde omstandigheden langdurig moest kunnen weerstaan. Indien een woord meerdere betekenissen heeft zijn die dus ook meegenomen als hits.

Daarnaast kon de software geen onderscheid maken tussen hits die horen bij de aanbesteding of de opdracht. Wij hebben bijvoorbeeld verschillende keren gezien dat een te bouwen of renoveren gebouw toegankelijk moest zijn voor gehandicapten en dat de toiletten speciale voorzieningen dienden te hebben. Deze dossiers scoorden dan positief op aandacht voor gehandicapten, terwijl dit feitelijk niet betekende dat er sociaal aangekocht werd. Bij de interpretatie van de resultaten is het dan belangrijk om te onthouden dat de software alleen zoekt op hoe vaak een zoekterm en dus sub-subcategorie voorkomt, niet in welke context.

Dit betekent ook dat de aantallen hits niet alles zeggen. In de analyses hebben wij gekeken of er in een dossier (met of zonder bijlage) minimaal één hit per duurzaamheidscategorie is en niet naar de inhoud van deze dossiers. Het kan dus zijn dat hogere scores niet betekenen dat de eisen ook strikter zijn. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat een aankondiging van een overheidsopdracht dat aandacht besteedde aan relatief weinig categorieën wel heel duurzaam was, omdat het bijvoorbeeld uitdagende eisen stelde. Ook bleek dat er in de dossiers met laagste prijs als gunningsmethode vaker over duurzaamheid geschreven werd. Hierbij kan het zijn dat de eisen ten aanzien van duurzaamheid inhoudelijk gezien wel uitdagender zijn bij de dossiers op basis van EMVI.

Bij de inhoudelijke analyse voor de goede praktijken bleek er ook een duidelijk verschil te zitten tussen de dossiers. Soms scoorden dossiers heel hoog, maar was de aandacht voor duurzaamheid veel impliciet dan bij dossiers met een lagere score. Dan was er bijvoorbeeld geen aparte paragraaf in het bestek over duurzaamheid of duurzame gunningscriteria, maar waren er wel hele duurzame

keuzes gemaakt in het ontwerp, bijvoorbeeld door te kiezen voor zonne-energie. Dit laat enerzijds de kracht van de analyses zien, immers ook de meer impliciete invullingen van duurzaam aankopen hebben wij kunnen identificeren. Anderzijds laten onze analyses alleen zien hoe vaak er aandacht was, niet hoe diepgaand of uitdagend die aandacht was. Om dit te kunnen bepalen en verklaren is aanvullend onderzoek nodig. Desalniettemin geeft ons onderzoek een uniek eerste overzicht van hoe vaak er bij aankondigingen van opdrachten bij Belgische aanbestedende diensten aandacht is voor duurzaamheid en aan welke vormen van duurzaam aankopen zij specifiek aandacht besteden.

Bronnen- en softwarelijst

Chamberlain, S. (2016). *Elastic: General Purpose Interface to 'Elasticsearch'*. R package version 0.7.8. <https://CRAN.R-project.org/package=elastic>.

Elastic (2017) *Elasticsearch* (version 5.4.3). <https://www.elastic.co/>.

European Commission (29/09/2017). *Public Procurement*. https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement_en.

Hawkins, T.G., Gravier, M.J., and Powley, E.H. (2011). *Public versus private sector procurement ethics and strategy: what each sector can learn from the other*, Journal of Business Ethics, 103, 567 - 586.

Lang, D. T., & the CRAN Team (2017). *XML: Tools for Parsing and Generating XML within R and S-Plus*. R package version 3.98-1.7. <https://CRAN.R-project.org/package=XML>.

Meehan, J. & Bryde, D. (2011). *Sustainable procurement practice*, Business Strategy and the Environment, 20, 94-106.

R Core Team (2016). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>.

Bijlage 1: Codeboek

Hoofdcat	Subcat	Sub-subcat	Codes	Zoekterm
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	zonnepaneel	\$zonnepan
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	zonnepaneel	\$zonnecol
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	zonneboiler	\$zonneboile
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	zonne-energie	\$zonne-energ
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	collecteurs solaires	\$collecteurs_solair
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	collecteur solaires	\$collecteur_solair
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	capteur solaire	\$capteur_solair
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	capteurs solaires	\$capteurs_solair
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	zonneenergie	\$zonneenerg
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	zonne energie	\$zonne_energie
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	Panneau solaire	\$Panneau_solair
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	panneaux solaires	\$panneaux_solair
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	modules photovoltaïques	\$modules_photovolta
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	module photovoltaïque	\$module_photovolta
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	panneau photovoltaïque	\$panneau_photovolta
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	panneaux photovoltaïques	\$panneaux_photovolta
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	chauffage solaire	\$chauffage_solai
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	énergie solaire	\$énergie_solai
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	l'énergie solaire	\$l'énergie_solaire
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	windmolen	\$windmole
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	windturbine	\$windturbi
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	windenergie	\$windenerg
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	wind-energie	\$wind-energie
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	wind energie	\$wind_energie
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	moulin à vent	\$moulin_à_vent
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	éolienne	\$éolien
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	énergie éolienne	\$énergie_éolien
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind	énergie du vent	\$énergie_du_vent
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	getijdenenergie	\$getijdenenergi
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	golfslagenergie	\$golfslagenergi
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	golfenergie	\$golfenergi
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	waterkracht	\$waterkracht
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	watermolen	\$watermolen
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	L'énergie hydraulique	\$énergie_hydraulique
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie de la houle	\$énergie_de_la_houl
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie marémotrice	\$énergie_marémotrice
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie des vagues	\$énergie_des_vague
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie houlomotrice	\$énergie_houlomotrice
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	hydroélectricité	\$hydroélectricité
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie thermique des mers	\$énergie_thermique_des_mer
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	OTEC	\$OTEC*
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	Ocean Thermal Energy Conversion	\$Ocean_Thermal_Energy_Conve rsion
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie marine	\$énergie_marine
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	Waterturbines	\$Waterturbine
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	énergie des mers	\$énergie_des_mers
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water	Turbine hydraulique	\$Turbine_hydraulique

Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	aardwarmte	\$aardwarm
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	koude-warmteopslag	\$koude-warmteopslag
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	Warmte-krachtkoppeling	\$Warmte-krachtkoppeling
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	géothermie	\$geothermie
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	warmtekracht	\$warmtekracht
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	warmtekracht	\$WKK*
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	co-génération	\$co-generation
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	cogénération	\$cogeneration
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtek racht	CHP	\$CHP*
milieuvriendelijk	energieopwekking	biomassa	Biomassa	\$Biomassa
milieuvriendelijk	energieopwekking	biomassa	Biomasse	\$biomasse
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	Terugwinning grondstoffen	\$terugwinning_grondstof
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	Terugwinning grondstoffen	\$terugwinnen_grondstof
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	Terugwinning energie	\$terugwinning_energ
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	Terugwinning energie	\$terugwinnen_energ
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	récupération energie	\$recuperation_energie
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	récupération de l'energie	\$recuperation_de_l'energie
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	récuperer l'énergie	\$recuperer_l'energie
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	Materiaux de recuperation	\$Materiaux_de_recuperation
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	récupération des matériaux	\$recuperation_des_materiaux
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig	récupération de matériaux	\$recuperation_de_materiaux
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energie-efficiëntie	\$energie-effic
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energie efficiëntie	\$energie_effic
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energie verbruik	\$energie_verbruik
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energieverbruik	\$energieverbruik
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energie-verbruik	\$energie-verbruik
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energieverbruik	\$water-verbruik
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energieneutraal	\$energieneutra
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	energie-efficiëntie	\$energiebespa
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	neutre d'énergie	\$neutre_d'energie
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	Consommation d'énergie	\$Consommation_d'energ
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	Consommation énergétique	\$Consommation_energ
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	utilisation rationnelle de l'énergie	\$utilisation_rationnelle_de_l'ener
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	consommation rationnelle d'énergie	\$consommation_rationnelle_d'energ
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	rendement énergétique	\$rendement_energ
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	gestion de l'énergie	\$gestion_de_l'ener
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	gestion énergétique	\$gestion_energ
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	efficacité énergétique	\$efficacité_energ
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie	Raréfaction des ressources	\$Raréfaction_des_ressource

		energie		
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik water	Consommation d'eau	\$Consommation_d'eau*
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik water	water-verbruik	\$water_verbruik
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik water	water verbruik	\$waterverbruik
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik water	waterverbruik	\$energie-effici
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energiebesparen	\$energiezuinig
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energiezuinig	\$energie-bespa
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energie-management	\$energie-manag
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energie management	\$energie_manag
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energiebeheer	\$energiebehe
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energie-beheer	\$energie-behe
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	energie beheer	\$energie_behe
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	économiser de l'énergie	\$économiser_de_l'énerg
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	énergétiquement efficace	\$énergétiquement_efficace
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	économiser de l'énergie	\$économiser_de_l'éner
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	Économies d'énergie	\$Économies_d'énergie
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	certificat de performance énergétique	\$certificat_de_performance_énerg
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	CPE	\$CPE*
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen	Contrat de performance énergétique	\$Contrat_de_performance_énerg
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED	LED lamp	\$Led-lamp
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED	LED lamp	\$Led_lamp
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED	lampe à DEL	\$lampe_à_DEL
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED	lampes à DEL	\$lampes_à_DEL
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED	lampe à LED	\$lampe_à_LED
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED	lampes à LED	\$lampes_à_LED
Milieuvriendelijk	duurzame energie	groene energie	groene energie	\$groene_energie
Milieuvriendelijk	duurzame energie	groene energie	groene elektriciteit	\$groene_elektriciteit
Milieuvriendelijk	duurzame energie	groene energie	groene stroom	\$groene_stroom
Milieuvriendelijk	duurzame energie	groene energie	électricité verte	\$électricité_verte
Milieuvriendelijk	duurzame energie	groene energie	energie verte	\$energie_verte
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	duurzame energie	\$duurzame_energie
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	duurzame stroom	\$duurzame_stroom
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	duurzame elektriciteit	\$duurzame_elektriciteit
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	les énergies renouvelables	\$énergies_renouvelable
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	energie renouvelable	\$énergie_renouvelable
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	électricité renouvelable	\$électricité_renouvelable
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	Énergie propre	Énergie propre
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie	électricité écologique	\$électricité_écologiq
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	materiaal verbruik	\$materiaalverbruik
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	materiaal verbruik	\$materiaal_verbruik
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	materialen verbruik	\$materialen_verbruik
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	matererialenverbruik	\$materialen_verbruik
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	Consommation de matières	\$Consommation_de_matiere
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	Consommation de materiel	\$Consommation_de_materiel

Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik	Consommation de matériaux	\$Consommation_de_materiaux
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	herbruikbaar	\$herbruikbaar
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	afvalvalorisatie	\$afvalvalorisatie
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	hernieuwbaar	\$hernieuwbaar
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	hergebruiken	\$hergebruiken
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	recyclage	\$recyclage
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	recycle	\$recycle
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	recyclaat	\$recyclaat
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	recyclaten	\$recyclaten
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	réutilisable	\$réutilisabil
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	réutilisation	\$Recyclage
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	Recyclage	\$Recycla
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	recycler	\$recycle
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	produit recyclé	\$produit_recyclé
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	produits recyclés	\$produits_recyclés
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	Recyclage	\$Recyclage
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle	recycling	\$recycling
Milieuvriendelijk	Afval	Levensduur verlengen	re-conditioneren	\$re-conditioner
Milieuvriendelijk	Afval	Levensduur verlengen	reconditioneren	\$reconditioner
Milieuvriendelijk	Afval	Levensduur verlengen	Geprogrammeerde veroudering	\$Geprogrammeerde_veroudering
Milieuvriendelijk	Afval	Levensduur verlengen	Reconditionnement	\$Recondition
Milieuvriendelijk	Afval	Levensduur verlengen	retrofit	\$retrofit
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	Gescheiden afval	\$gescheiden_afval
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	Afvalscheiden	\$Afvalscheid
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	Statiegeld	\$Statiegeld
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	flux de déchet	\$flux_de_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	séparation des déchets	\$séparation_des_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	déchet trié	\$déchet_trié
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	tri des déchets	\$tri_des_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	dispositif de consignation	\$dispositif_deconsignat
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	système de consignation	\$système_de_consignat
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	systèmes de consigne	\$systèmes_de_consigne
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	système de consigne	\$système_de_consigne
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding	Terugname afval	\$Terugname_afval
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval	Navulverpakking	\$Navulverpakk
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval	Hervulbaar (als bijv. In hervulbare printer toner)	\$Hervulbaar
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval	Composteerbaar	\$Composteerbaar
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval	compostable	\$Compostable
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval	Biologisch afbreekbaar	\$Biologisch_afbreekbaar
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval	Afvalpreventie	\$Afvalpreventie
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	Leengebruik	\$Leengebruik
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	Voedselverspilling	\$voedselverspill
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	prévention de déchet	\$prévention_de_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	prévention des déchets	\$prévention_des_déchet

Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	gaspillage des denrées alimentaires	\$gaspillage_des_denrées_alimenta
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	gaspillage alimentaire	\$gaspillage_alimentaire
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	reprise de déchet	\$reprise_de_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	emballage de la recharge	\$emballage_de_la_recharg
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	rechargeable	\$rechargeabl
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	réutilisable	\$réutilisabl
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	déchet biodégradable	\$déchet_biodégradabl
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	Functionele economie	\$Functionele_economie
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	économie de la fonctionnalité	\$économie_de_la_fonctionnalité
Milieuvriendelijk	Afval	Hoeveelheid afval	déchets biodégradables	\$déchets_biodégradabl
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval	Afvalbeheer	\$afvalbeheer
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval	afval beheer	\$afval_beheer
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval	gestion des déchets	\$gestion_des_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval	système de gestion de déchets	\$système_de_gestion_de_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval	système de gestion de ces déchets	\$système_de_gestion_de_ces_déchet
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval	système de gestion des déchets	\$système_de_gestion_des_déchet
milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Uitlaatemissie	\$Uitlaatemissie
milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Koolstofarm	\$Koolstofarm
milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Koolstofvrij	\$Koolstofvrij
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO2-uitstoot	\$CO2-uitsto
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO2-emissie	\$CO2-emis
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO2-compensatie	\$CO2-compens
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO2-efficiëntie	\$CO2-efficiënt
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Koolstofdioxide	\$Koolstofdioxid
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Koolstofdioxide	\$Kooldioxid
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO-2 voetafdruk	\$CO-2_Voetafdruk
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	transportreductie	\$transportreduc
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	émission de CO2	\$émission_de_CO2
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	émission de dioxyde de carbone	\$émission_de_dioxyde_de_carbone
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	compensation de l'émission de CO2	\$compensation_de_l'émission_de_CO2*
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	compensation de l'émission de dioxyde de carbone	\$compensation_de_l'émission_de_dioxyde_de_carbone
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	compensation de l'émission de carbone	\$compensation_de_l'émission_de_carbone
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	efficacité de CO2	\$efficacité_en_CO2*
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Dioxyde de carbone	\$Dioxyde_de_carbon
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Empreinte de carbone	\$Empreinte_carbon
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Empreinte écologique	\$Empreinte_écolog
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	Réduction des transports	\$Réduction_des_transports
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	faible émission de CO2	\$faible_émission_de_CO2*
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	émissions de gaz d'échappement	\$émissions_de_gaz_d'échapp
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	sobre en carbone	\$sobre_en_carbone
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	décarboniser	\$décarbonis
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	faible émission de carbone	\$faible_émission_de_carbon
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	faible intensité de carbone	\$faible_intensité_de_carbon

Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO-2 footprint	\$CO-2_footprint
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO2 footprint	\$CO2_footprint
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO2	\$CO2
Milieuvriendelijk	Gassen	CO2	CO-2	\$CO-2
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	Broeikasgas	\$broeikasgas
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	Broeikaseffect	\$broeikaseffect
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	Ozon	\$Ozon
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	Gaz à effet de serre	\$Gaz_à_effet_de_serre
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	effet de serre	\$effet_de_serre
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	Ozon	\$Ozone
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas	gaz polluant	\$gaz_polluant
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Luchtvervuiling	\$luchtvervuil
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Lucht-vervuiling	\$Lucht-vervuil
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Fijnstof	\$Fijnstof
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	fijn stof	\$fijn_stof
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	voertuigemissie	\$voertuigemissie
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	luchtverontreiniging	\$luchtverontreinig
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	PM emissie	\$PM_emissie
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Smog	\$Smog
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Verzuring	\$Verzuring
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Luchtkwaliteit	\$Luchtkwaliteit
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Pollution atmosphérique	\$Pollution_atmosphérique
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Brouillard de fumée	\$Brouillard_de_fumée
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Particules fines	\$particules_fines*
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	Acidification	\$Acidification
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	qualité de l'air	\$qualité_de_l'air
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	polluants de l'air	\$polluants_de_l'air
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling	pollution de l'air	\$pollution_de_l'air
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling	Watervervuiling	\$watervervuil
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling	Water-vervuiling	\$water-vervuil
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling	Eutrofiëring	\$Eutrofiër
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling	Pollution des eaux	\$Pollution_des_eaux
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling	Pollution de l'eau	\$Pollution_de_l'eau
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling	Eutrophisation	\$Eutrophis
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Emissiearm	Emissiearm	\$Emissiearm
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Emissiearm	émission faible	\$émission_faibl
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Emissiearm	émission nulle	\$émission_nul
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	Geluidshinder	\$Geluidshinder
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	Geluidsarm	\$Geluidsarm
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	Geluidsemmissie	\$Geluidsemmissie
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	nuisance sonore	\$nuisance_sonor
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	bruit émanant	\$bruit_éman
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	faible niveau de bruit	\$faible_niveau_de_bruit
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	émission sonore	\$émission_sonor
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	Pollution sonore	\$Pollution_sonor
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling	émissions sonores	\$émissions_sonor

milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling	Geurhinder	\$Geurhinder
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling	Geurvervuiling	\$Geurvervuil
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling	Geur-vervuiling	\$Geur-vervuil
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling	nuisances olfactives	\$nuisances_olfactive
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling	nuisance olfactive	\$nuisance_olfactive
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling	Pollution olfactive	\$pollution_olfactive
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	Lichtbeheerssysteem	\$Lichtbeheerssyste
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	Lichtvervuiling	\$Lichtvervuil
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	Licht-vervuiling	\$Licht-vervuil
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	Lichthinder	\$Lichthinder
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	régulation de l'éclairage	\$régulation_de_l'éclair
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	gestion de l'éclairage	\$gestion_de_l'éclair
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	nuisances lumineuses	\$nuisances_lumineuses
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	nuisance lumineuse	\$nuisance_lumineuse
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling	pollution lumineuse	\$pollution_lumin
Milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Diervriendelijk	\$Diervriendelijk
Milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Proefdiervrij	\$Proefdiervrij
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Dierenleed	\$dierenleed
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Dierproefvrij	\$Dierproefvrij
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Dierenwelzijn	\$dierenwelzijn
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	respectueux du bien-être des animaux	\$respectueux_du_bien- être_des_animaux
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Respectueux des animaux	\$Respectueux_des_animaux
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	souffrance animale	\$souffrance_anima
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	détresse pour les animaux	\$détresse_pour_les_animaux
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	souffrance des animaux	\$souffrance_des_anima
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	bien-être des animaux	\$bien-être_des_anima
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	bien être animal	\$bien_être_anima
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	bien-être animal	\$bien-être_anima
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	testé sur des animaux	\$testé_sur_des_animaux
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	méthode d'essai non réalisé sur des animaux	\$méthode_d'essai_non_réalisé_ sur_des_animaux
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Expérimentation non-animales	\$Expérimentation_non-anima
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Expérimentation non animales	\$Expérimentation_non_animale
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	Sans expérimentation animale	Sans_expérimentation_animale
milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk	d'expérimentations non animales	\$d'expérimentations_non_animale
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Scharrelei	\$Scharrelei
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Scharrelvlees	\$Scharrelvlees
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Scharrelkip	\$Scharrelkip
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Scharrelkip	\$Scharreldier
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Scharrelvarken	\$Scharrelvarken
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Scharrelkoe	\$Scharrelkoe
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	vrije-uitloop	\$Vrije-uitloop
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	vrije uitloop	\$vrije_uitloop
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Vleeswijzer	\$Vleeswijzer
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	L'Élevage Respectueux	\$L'Élevage_respectueux

Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	élevage plus respectueux	\$élevage_plus_respectueux
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	œuf de poules élevées en plein air	\$œuf_de_poules_élevées_en_plein_air
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	œuf de poules élevées au sol	\$œuf_de_poules_élevées_au_sol
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	viande fermière	\$viande_fermière
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Poulet fermier	\$Poulet_fermier
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	étiquetage de viande	\$étiquetage_de_v viande
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	Pondeuses plein air	\$Pondeuses_plein_air
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	élevés en plein air	\$élevés_en_plein_air
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren	élevages en plein air	\$élevages_en_plein_air
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Vegetarisch	\$Vegetar
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Vleesvervanger	\$Vleesvervang
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Melkvervanger	\$melkvervanger
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Kaasvervanger	\$kaasvervanger
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Zuivelvervanger	\$Zuivelvervang
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Veganistisch	\$Veganist
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Dagen Zonder Vlees	\$Dagen_Zonder_Vlees*
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Jours Sans Viande	\$Jours_Sans_Viande*
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	végétarien	\$végétar
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Substituts du viande	\$Substituts_du_v viande
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	Substitut de viande	\$Substitut_de_v viande
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	substituts à la viande	\$substituts_à_la_v viande
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	substituts du lait	\$Substituts_du_lait
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	substitut du lait	\$substitut_du_lait
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch	végétalien	\$végétali
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biologisch	\$Bio
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Bioproduct	\$Bioproduct
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Bio-product	\$Bio-product
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biologisch	\$biologisch
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Bio-vlees	\$Bio-vlees
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Bio-ei	\$Bio-ei
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biologische eieren	\$Biologische_eieren
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biologische melk	\$Biologische_melk
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Organic	\$Organic
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Organisch	\$Organisch
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Produit biologique	\$Produit_biologi

		landbouw		
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Lait bio	\$Lait_bio
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Produit bio	\$Produit_bio
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biologique	\$Biologique
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	oeuf biologique	\$oeuf_biologique
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Oeuf bio	\$Oeuf_bio
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	viande biologique	\$viande_biolo
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Organique	\$Organique
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biodynamisch	\$Biodynamisch
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	L'agriculture biodynamique	\$L'agriculture_biodynamique
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Biodynamique	\$Biodynamique
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Bio-dynamique	\$Bio-dynamique
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	biodynamie	\$biodynamie
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Bioveelteelt	\$Bioveelteelt
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	Agro-ecologie	\$Agro-ecologi
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw	agroécologie	\$agroécologi
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Bio-gas	\$Bio-gas
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Biogas	\$Biogas
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Stortgas	\$Stortgas
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Stortgas	\$Stort-gas
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Waterzuiveringsgas	\$Waterzuiveringsgas
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Waterzuiveringsgas	\$Waterzuivering-gas
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Biogaz	\$Biogaz
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	Bio-gaz	\$Bio-gaz
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas	gaz de décharge	\$gaz_de_décharg
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Secundaire grondstoffen	secundair materiaal	\$secundair_materia
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Secundaire grondstoffen	secundaire grondstof	\$secundaire_grondstof
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Secundaire grondstoffen	Matériau secondaire	\$Matériau_secondair
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Secundaire grondstoffen	matériaux secondaires	\$Matériaux_secondair
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Secundaire grondstoffen	Matières premières secondaires	\$Matières_premières_secondai
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Maatschappelijk verantwoord	\$Maatschappelijk_verantwoord

milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Maatschappelijke verantwoord	\$Maatschappelijke_verantwoord
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	MVO	\$MVO*
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzame ontwikkeling	\$Duurzame_ontwikkel
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzame productie	\$Duurzame_product
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzame keten	\$Duurzame_keten
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	duurzaam ketenbeheer	\$duurzaam_ketenbeheer
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzaamheid	\$Duurzaamheid
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Durable	\$Durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Développement durable	\$Développement_durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	préoccupation social	\$préoccupation_social
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	responsabilité sociale	\$responsabilité_sociale
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Responsabilité sociétale des entreprises	\$responsabilité_societal_des_entreprise
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	RSE	\$RSE*
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	production durable	\$production_durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Gids voor duurzame aankopen	\$gids_voor_duurzame_aankopen
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Gids voor duurzame aankopen	\$guidesachatsdurables
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Gids voor duurzame aankopen	\$gidsvoorduurzameaankopen
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Gids voor duurzame aankopen	\$guide_des_achats_durables
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzaam	\$Duurza
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzame aankopen	\$Duurzame_aankopen
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Duurzaam inkopen	\$Duurzaam_inkopen
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Green public procurement	\$Green_public_procurement
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	Klimaatneutraal	\$Klimaatneutra
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	climaticquement neutres	\$climaticquement_neutre
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	chaînes logistique durables	\$chaînes_logistique_durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	chaîne logistique durable	\$chaîne_logistique_durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	chaîne d'approvisionnement durable	\$chaîne_d'approvisionnement_durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam	chaînes d'approvisionnement durable	\$chaînes_d'approvisionnement_durable
Milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Ecologisch	\$Ecologi
Milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Eco-design	\$Eco-design
Milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Ecodesign	\$Ecodesign
Milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Eco-efficiënt	\$Eco-efficiënt
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Ecologische voetafdruk	\$Ecologische_voetafdruk
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Ecosysteem	\$Ecosyste
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Eco-systeem	\$Eco-syste
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Eco-toxisch	\$eco-toxisch
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Ecotoxisch	\$Ecotoxisch
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	écologique	\$écologique
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Design écologique	\$Design_écologique
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	éco-conception	\$éco-conception
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	Empreinte écologique	\$Empreinte_écologique
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	éco-efficacité	\$éco-efficaci
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	écosystème	\$écosystème
milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch	écotoxique	\$écotoxi
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	Milieuvriendelijk	\$Milieuvriendelijk
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	Milieubescherming	\$Milieubescherm
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	Milieu-effect	\$Milieu-effect

Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	Milieu-effect	\$Milieu-effect
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	Milieudiversiteit	\$Milieudiversiteit
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	Milieu-diversiteit	\$Milieu-diversiteit
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	duurable pour l'environnement	\$durable_pour_l'environnement
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	protection de l'environnement	\$protection_de_l'environnement
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	impact environnemental	\$impact_environnement
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk	diversité environnementale	\$diversité_environnement
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	Bio-diversiteit	\$Bio-diversiteit*
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	Biodivers	\$Biodivers
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	Biodiversiteit	\$Biodiversiteit
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	biodiversité	\$biodiversité
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	biodivers	\$biodivers
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	Exoot	\$exoot
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	exoten	\$exoten
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	des espèces non indigènes	\$espèces_non_indigènes
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit	espèces exotiques	\$espèces_exotiques
Milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	Milieukeurmerk	\$Milieukeurmerk
Milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	écokeurmerk	\$écolabel
Milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	Ecolabel	\$Ecolabel
Milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	Eco-label	\$Eco-label
milieuvriendelijk	Algemeen	milieulabel	Milieulabel	\$Milieulabel
milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	Milieukeur	\$Milieukeur
milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	label écologique	\$label_écologi
milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	marque de salubrité	\$marque_de_salubrité
milieuvriendelijk	Algemeen	milieukeurmerk	marque écologique	\$marque_écologi
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	critère écologique	\$critère_écologi
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieuproduktverklaring	\$Milieuproduktverklaring
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieucriteria	\$Milieucriteri
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	GPP-toolkit	\$GPP-toolkit
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieukoopwijzer	\$Milieukoopwijzer
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	duurzame overheidsopdrachten	\$duurzame_overheidsopdrachten
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	duurzame overheidsopdrachten-fiches	\$duurzame_overheidsopdrachten-fiche
Milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieumanagementsysteem	\$Milieumanagementsysteem
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieubeheer	\$Milieubehe
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieueis	\$Milieueis
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieukost	\$Milieukost
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieukwaliteit	\$Milieukwaliteit
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieuprestatie	\$Milieuprestatie
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieutechnologie	\$Milieutechnologie
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieubeheer	\$Milieu-behe
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieueis	\$Milieu-eis

milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Miliekost	\$Milieu-kost
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieu kwaliteit	\$Milieu-kwaliteit
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	en matière d'environnement	\$Milieuzorg
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieuprestatie	\$Milieu-prestatie
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen	\$Maatschappelijk_Verantwoord_Ondernemen*
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	Milieutechnologie	\$Milieu-technologie
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	duurzaamheidsstrategie	\$duurzaamheidsstrategie
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	système de gestion environnementale	\$système_de_gestion_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	système de management environnemental	\$système_de_management_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	en matière d'environnement	\$en_matière_d'environnement
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	de l'environnement	\$de_l'environnement
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	exigence environnemental	\$exigence_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	règle environnemental	\$règle_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	coûts environnementaux	\$coûts_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	coût environnemental	\$coût_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	qualité environnementale	\$qualité_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	qualité de l'environnement	\$qualité_de_l'environnement
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	performance environnementale	\$performance_environment
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	technologie respectueuse de l'environnement	\$technologie_respectueuse_de_l'environnement
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	écotechnologie	\$écotechnologie
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	green deal	\$green_deal
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak	stratégie de développement durable	\$stratégie_de_développement_durable
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	Opwarming aarde	\$opwarming_aarde
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	Opwarming van de aarde	\$opwarming_van_de_aarde
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	klimaatopwarming	\$klimaatopwarming
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	réchauffement planétaire	\$réchauffement_planétaire
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	réchauffement climatique	\$réchauffement_climatique
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	klimaatverandering	\$klimaatverandering
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	changement climatique	\$changement_climatique
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	dérèglement climatique	\$dérèglement_climatique
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatveranderingsring	réchauffement global	\$réchauffement_global
milieuvriendelijk	Water	Waterkwaliteit	Waterkwaliteit	\$Waterkwaliteit
milieuvriendelijk	Water	Waterkwaliteit	gestion efficace de l'eau	\$gestion_efficace_de_l'eau
milieuvriendelijk	Water	Waterkwaliteit	qualité de l'eau	\$qualité_de_l'eau
milieuvriendelijk	Water	Waterkwaliteit	qualité des eaux	\$qualité_des_eaux
milieuvriendelijk	Water	Waterkwaliteit	qualités des eaux	\$qualités_des_eaux
milieuvriendelijk	Water	Waterbesparing	réduction de la consommation d'eau	\$réduction_de_la_consommation_d'eau

milieuvriendelijk	Water	Waterbesparing	Economie de l'eau	\$Economie_de_l'eau
milieuvriendelijk	Water	Waterbesparing	Watefficiënt	\$Watefficiënt
milieuvriendelijk	Water	Waterbesparing	Waterbesparing	\$Waterbespar
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	regenwateropvang	\$Regenwateropvang
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	regenwater opvangsysteem	\$regenwater_opvangsysteem
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	regenwater recuperatie	\$regenwater_recuperatie
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	regenwaterrecuperatie	\$regenwaterrecuperatie
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	regenwater-recuperatie	\$regenwater-recuperatie
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	recolter l'eau de pluie	\$recolter_l'eau_de_pluie_
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	récupérateurs d'eau de pluie	\$récupérateurs_d'eau_de_pluie
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	Récupérer l'eau de pluie	Récupérer_l'eau_de_pluie
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang	\$récupérateur d'eau de pluie	\$récupérateur_d'eau_de_pluie
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	Tropische bossen	\$Tropische_bossen
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	Tropisch bos	\$Tropisch_bos
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	Oerbos	\$Oerbos
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	forêts tropicales	\$forêts_tropicales
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	forêt tropicale	\$forêt_tropical
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	forêt primaire	\$forêt_primair
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen	forêt originelle	\$forêt_origin
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	Illegale houtkap	\$Illegale_houtkap
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	Duurzaam bosbeheer	\$Duurzaam_bosbeheer
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	duurzame bossen	\$duurzame_bossen
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	duurzaam beheerde bossen	\$duurzaam_beheerde_bossen
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	exploitation illégale des forêts	\$exploitation illégale des_forêt
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	gestion durable des forêts	\$gestion_durable_des_forêt
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	Exploitation forestière durable	\$Exploitation_forestièrè_durable
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	gestion forestière durable	\$gestion_foresteièrè_durable
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen	FLEGT	\$FLEGT
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	hybride auto	\$hybride_auto
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	hybride wagens	\$hybride_wagen
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	elektrische auto	\$elektrische_auto
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	elektrische wagens	\$elektrische_wagen
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	voiture hybride	\$voiture_hybride
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	automobile hybride	\$automobile_hybride
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen	véhicule hybride	\$véhicule_hybride

milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	voiture électrique	\$automobile_electrique
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	fiets	\$fiets
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	elektrische fiets	\$elektrische_fiets
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	e-bike	\$e-bike
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	vélo électrique	\$vélo_électrique
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	vélo	\$vélo
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddel en	voiture électrique	\$voiture_électrique
milieuvriendelijk	Transport	Carpoolen	Carpooling	\$Carpool
milieuvriendelijk	Transport	Carpoolen	co-voiturage	\$co-voiturag
milieuvriendelijk	Transport	Carpoolen	Covoiturage	\$Covoiturag
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	Duurzame vervoersmethode	\$Duurzame_vervoersmethode
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	Duurzame vervoerswijze	\$Duurzame_vervoerswijze
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	Vervoersplan	\$Vervoersplan
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	Mobiliteitsplan	\$mobiliteitsplan
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	transportplan	\$transportplan
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	plan de mobilité	\$plan_de_mobilité
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	plan de transport	\$plan_de_transport
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak	mobiliteitsafdruk	\$mobiliteitsafdruk
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	duurzaam transport	\$duurzaam_transport
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	duurzaam vervoer	\$duurzaam_vervoer
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	milieuvriendelijk transport	\$milieuvriendelijk_transport
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	milieuvriendelijk vervoer	\$milieuvriendelijk_vervoer
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	mode de transport durable	\$mode_de_transport_durable
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	transport durables	\$transport_durable
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	moyen de transport durable	\$moyen_de_transport_durable
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	transports durables	\$transports_durables
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	Modes de déplacements respectueux	\$Modes_de_déplacements_respectueux
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	duurzame transport	\$duurzame_transport
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport	milieuvriendelijke transport	\$milieuvriendelijke_transport

milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	Chloorgebleekt	\$Chloorgebleekt
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	Chloorvrij	\$Chloorvrij
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	Pesticide	\$Pesticide
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	Biocide	\$Biocide
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	Toxisch / toxische stof	\$Toxisch
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stof	\$Gevaarlijke_stof
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	blanchi au chlore	\$blanchi_au_chlore
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	blanchie au chlore	\$blanchie_au_chlore
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	non chloré	\$non_chloré
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	sans chlore	\$sans_chlore
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	saisonnière	\$saisonnière
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	substance toxique	\$substance_toxique
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen	substance dangereuse	\$substance_dangereuse
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit	Bodemkwaliteit	\$Bodemkwaliteit
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit	qualité du sol	\$qualité_du_sol
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit	amendements de sol	\$amendements_de_sol
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit	qualité des sols	\$qualité_des_sol
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit	amendement des terres	\$amendement_des_terres
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit	amendement des sols	\$amendement_des_sol
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemvervuiling	Bodemvervuiling	\$bodemvervuiling
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemvervuiling	pollution du sol	\$pollution_du_sol
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemvervuiling	pollution des sols	\$pollution_des_sols
milieuvriendelijk	Bodem	Verwoestijning	désertification	\$désertification
milieuvriendelijk	Bodem	Verwoestijning	desertificatie	\$desertificatie
milieuvriendelijk	Bodem	Verwoestijning	woestijnvorming	\$woestijnvorming
milieuvriendelijk	Bodem	Verwoestijning	verwoestijning	\$verwoestijning
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire_economie	\$Circulaire_economie
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Kringlooeconomie	\$Kringlooeconomie
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Kringloop economie	\$Kringloop_economie
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Circulair aankopen	\$Circulair_aankopen
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Circulair_inkopen	\$Circulair_inkopen
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	circulair_aankooproject	\$Circulair_aankooproject
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire_aankooprojecten	\$Circulaire_aankooprojecten
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	end-of-life	\$end-of-life
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	levenscycluskosten	\$levenscycluskost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	levenscyclusbekostiging	\$levenscyclusbekostig
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	levenscyclusanalyse	\$levenscyclusanalyse
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	levenscyclusanalyse	\$LCA*
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire	life-cycle	\$life-cycl

		economie		
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	lifecyclecosting	\$lifecyclecost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	life-cycle-costing	\$life-cycle-cost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	lifecycle	\$lifecycl
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	LCC	\$LCC*
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	materiaalkringlopen	\$materiaalkringlo
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	grondstofkringlopen	\$grondstofkringlo
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	levenscyclus	\$levenscycl
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	milieukost(en)	\$milieukost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	milieu kost(en)	\$milieu_kost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	externe kost	\$externe_kost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	life cycle kost	\$life_cycle_kost
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	total cost of ownership	\$total_cost_of_ownership
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	total cost of ownership	\$TCO*
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Cycle de vie	\$Cycle_de_vie
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	circulair businessmodel	\$circulair_businessmodel
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	l'économie circulaire	\$l'economie_circulaire
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	d'économie circulaire	\$d'économie_circulaire
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	économie circulaire	\$économie_circulaire
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	Cycle de vie complet	\$Cycle_de_vie_complet
Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	cycles de matériaux	\$cycles_de_matériaux
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	Werkloos	\$werklo
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	Baanloos	\$baanlo
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	Werkeloos	\$werkelo
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	werkzoekenden	\$werkzoekende
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	Ambteloos	\$Ambtelo
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	Chômage	\$Chômag
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	éloigné de l'emploi	\$éloigné_de_l'emploi
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	sans emploi	\$sans_emploi
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Leefloon	\$Leefloon
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Leefloner	\$Leeflone
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Bijstandsgerechtigden	\$Bijstandsgerechtig
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Uitkeringsgerechtigden	\$uitkeringsgerechtig
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Uitkering	\$uitkering*
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Bijstandsuitkering	\$Bijstandsuitkering
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Revenu vital	\$Revenu_vital
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	bénéficiaires d'aides sociales	\$bénéficiaires_d'aides_social
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	l'aide sociale	\$l'aide_social
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	bénéficiaire d'aide sociale	\$bénéficiaire_d'aide_social
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	revenu d'intégration	\$revenu_d'intégration
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Allocation de chômage	\$Allocation_de_chômag
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Allôcation chômage	\$Allôcation_chômag

Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	allôcation de l'aide sociale	\$allôcation_de_l'aide_sociale
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	allocation des aides sociales	\$allocation_des_aides_sociale
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering	Allocation sociales	\$allocation_sociales
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	beschut werk	\$beschut_werk
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	beschut-werk	\$beschut-werk
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	sociale inschakelingsonderneming	\$inschakelingsonderneming
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	werkgelegenheidsvooruitzicht	\$werkgelegenheidsvooruitzicht
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	travailleur peu qualifié	\$travailleur_peu_qualifié
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	demendeur d'emploi	\$demandeur_d'emploi
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	travail protégé	\$travail_protégé
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	ateliers protégés	\$ateliers_protégés_
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	lieu de travail protégé	\$lieu_de_travail_protégé
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	atelier protégé	\$atelier_protégé
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	entreprise de travail adapté	\$entreprise_de_travail_adapté
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	entreprises de travail adapté	\$entreprises_de_travail_adapté
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	entreprises d'insertion sociale	\$entreprises_d'insertion_sociale
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	entreprise d'insertion sociale	\$entreprise_d'insertion_sociale
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	perspective d'emploi	\$perspective_d'emploi
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	possibilité d'emploi	\$possibilité_d'emploi
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Laaggeschoolde arbeider	\$Laaggeschoolde_arbeider
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Laaggeschoolde werkzoekende	\$Laaggeschoolde_werkzoekende
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	doelgroeparbeiders	\$doelgroeparbeider
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Beschutte werkplaats	\$Beschutte_werkplaats
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	sociale inschakelingsonderneming	\$sociale_inschakelingsonderneming
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	werkgelegenheidsvooruitzicht	\$werkgelegenheidsvooruitzicht
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Sociale opleidingsclausule	\$Sociale_opleidingsclausule
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	sociale tewerkstelling	\$sociale_tewerkselling
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Sociale tewerkstellingsclausule	\$Sociale_tewerkstellingsclausule
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	tewerkstellingsproject	\$tewerkstellingsproject
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Maatwerkbedrijf	\$Maatwerkbedrijf
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Socio-professionele inschakeling	\$Socio-professionele_inschakeling
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	participation des partenaires sociaux	\$participation_des_partenaires_sociaux_
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	clause sociale	\$clause_sociale
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	entrepreneuriat social	\$entrepreneuriat_social
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	clause sociale de formation	\$clause_sociale_de_formation
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	intersion socio-professionnelle	\$intersion_socio-professionnelle
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie	clause flexible	\$clause_flexible

		verhogen		
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	politique sociale	\$politique_sociale
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	insertion socioprofessionnelle	\$insertion_socioprofessionnelle
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	groene job	\$groene_job
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	buurt- en nabijheidsdienst	\$buurt-_en_nabijheidsdienst
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	service de proximité	\$service_de_proximite
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	ETA	\$ETA*
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	groenjob	\$groenjob
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	groen job	\$groen_job
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Vlaamse ondersteuningspremie	\$Vlaamse_ondersteuningspremie
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Vlaamse ondersteuningspremie	\$VOP*
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen	Arbeidszorg	\$Arbeidszorg
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Handicap	\$handicap
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Gehandicapt	\$gehandicap
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Gehoorproblemen	\$gehoorproble
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Slechtzienden	\$Slechtzien
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Problème d'audition	\$Problème_d'audition
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Trouble auditif	\$Trouble_auditif
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	malvoyant	\$malvoy
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	mal-voyant	\$mal-voy
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Personen met beperkingen	\$Personen_met_beperking
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap	Personen met een beperking	\$Personen_met_een_beperking
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Kansarm	kansarm	\$kansarm
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Kansarm	Kansengroep	\$kansengroep
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Kansarm	milieu défavorisé	\$milieu_défavori
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Kansarm	groupe vulnérable	\$groupe_vulnérabl
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Kansarm	groupe défavorité	\$groupe_défavori
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal	Sociale criteria	\$Sociale_criteri
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal	Sociale criteria	\$Sociaal_criteri
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal	Sociale economie	\$Sociale_economie
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal	l'économie sociale	\$l'économie_sociale
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal	d'économie sociale	\$d'économie_sociale
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal	économie sociale	\$économie_sociale
ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	Aanvaardbaar loon	\$Aanvaardbaar_loon
ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	Aanvaardbare lonen	\$Aanvaardbare_lonen
ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	Leefbare lonen	\$leefbare_lonen

ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	Leefbaar loon	\$Leefbaar_loon
ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	Salaire acceptable	\$Salaire_acceptable
ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	salaire decent	\$salaire_décent
ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	salaire viable	\$salaire_viable
ethische handel	Prijzen	Eerlijke prijs	Eerlijke prijs	\$Eerlijke_prij
ethische handel	Prijzen	Eerlijke prijs	prix de marché équitable	\$prix_de_marché_équitable
ethische handel	Prijzen	Eerlijke prijs	prix juste	\$prix_juste
ethische handel	Prijzen	Eerlijke prijs	prix équitable	\$prix_équitable
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	kinderarbeid	\$kinderarbeid
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	lijfarbeid	\$lijfarbeid
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	dwangarbeid	\$dwangarbeid
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	slavendienst	\$slavendienst
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travail d'enfant	\$travail_d'enfant
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travail des enfants	\$travail_des_enfants
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travail physique	\$travail_physique
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travail physique obligatoire	\$travail_physique_obligatoire
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travaux forcés	\$travaux_forcés
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travail forcé	\$travail_forcé
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	esclavage	\$esclavag
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	l'esclavage	\$l'esclavage
ethische handel	Arbeid	foute arbeid	travail d'exploitation	\$travail_d'exploitation
ethische handel	Arbeid	goede arbeid	waardig werk	\$waardig_werk
ethische handel	Arbeid	goede arbeid	menswaardig	\$menswaardig
ethische handel	Arbeid	goede arbeid	vrij gekozen werk	\$vrij_gekozen_werk
ethische handel	Arbeid	goede arbeid	dignité humaine	\$dignité_humaine
ethische handel	Arbeid	goede arbeid	travail décent	\$travail_décent
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Sociale dumping	Dumping social	\$dumping_social
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Sociale dumping	Social dumping	\$social_dumping
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Sociale dumping	Sociale dumping	\$sociale_dumping
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Discriminatie	Discriminatie	\$Discriminatie
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Discriminatie	discrimination	\$discrimination
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Discriminatie	non-discrimination	\$non-discrimination
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Armoedebestrijding	Armoedebestrijding	\$Armoedebestrijding
ethische handel	arbeidsomstandigheden	Armoedebestrijding	réduction de la pauvreté	\$réduction_de_la_pauvreté
ethische handel	arbeidsomstandigheden	arbeidsomstandigheden	arbeidsomstandigheden	\$arbeidsomstandighe
ethische handel	arbeidsomstandigheden	arbeidsomstandigheden	conditions d'emploi correct	\$conditions_d'emploi_correct
ethische handel	arbeidsomstandigheden	arbeidsomstandigheden	Conditions de travail	\$conditions_de_travail
ethische handel	arbeidsomstandigheden	arbeidsomstandigheden	Condition de travail	\$Condition_de_travail
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	ethische handel	\$eerlijke_handel
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	commerce équitable	\$commerce_équitable
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	fair-trade	\$fair-trade
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	fair trade	\$fair_trade

ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	fairtrade	\$fairtrade
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	l'association FLO	\$l'association_FLO
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	association FLO	\$association_FLO
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	FLO-eV	\$FLO-eV
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	sociaal verantwoord	\$sociaal_verantwoord
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	ontwikkelingspremie	\$ontwikkelingspremie
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	Internationale Arbeidsorganisatie / IAO	\$IAO*
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	Internationale Arbeidsorganisatie / IAO	\$Internationale_arbeidsorganisa tie
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	Culturele diversiteit	\$Culturele_diversiteit
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	International labour organization	\$International_labour_organizati on
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	International labour organisation	\$international_labour_organisati on
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	ILO	\$ILO*
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	commerce équitable	\$commerce_équitable
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	socialement responsable	\$socialement_responsable
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	responsabilité sociale	\$responsabilité_sociale
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	BIT	\$BIT*
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	Bureau international du Travail	\$Bureau_international_du_Trava il
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	OIT	\$OIT*
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	Organisation International du travail	\$Organisation_International_du _travail
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	diversité culturelle	\$diversité_culturel
ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade	prime de développement	\$prime de développe
ethische handel	rechten	basis rechten	arbeidsrechten	\$arbeidsrechten
ethische handel	rechten	basis rechten	droits des travailleurs	\$droits_des_travailleurs
ethische handel	rechten	basis rechten	droit du travail	\$droit_du_travail
ethische handel	rechten	basis rechten	mensenrechten	\$mensenrecht
ethische handel	rechten	basis rechten	Human Rights	\$Human_Rights
ethische handel	rechten	basis rechten	kansengelijkheid	\$Kansengelijkheid
ethische handel	rechten	basis rechten	Droits de l'Homme	\$Droits_de_l'Homme
ethische handel	rechten	vakbondsvrijhei d	vakbondsvrijheid	\$vakbondsvrijhe
ethische handel	rechten	vakbondsvrijhei d	Vrijheid van vereniging en recht op organisatie	\$Vrijheid_van_vereniging_en_re cht_op_organisatie
ethische handel	rechten	vakbondsvrijhei d	Vakbondsrechten	\$Vakbondsrechten
ethische handel	rechten	vakbondsvrijhei d	Liberté syndicale	\$Liberté_syndicale
ethische handel	rechten	vakbondsvrijhei d	liberté d'association	\$liberté_d'association
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	genderneutraliteit	\$genderneutra
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	vrouwenrechten	\$vrouwenrecht
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	Gelijkheid mannen en vrouwen	\$gelijkheid_mannen_en_vrouwe n
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	égalité des sexes	\$égalité_des_sexes
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	égalité homme femme	\$égalité_homme_femme

		eit		
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	égalité homme-femme	\$égalité_homme-femme
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	droits de la femme	\$droits_de_la_femme
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	Droit de la femme	\$Droit_de_la_femme
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	Droits des femmes	\$Droits_des_femme
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	Inégalités homme-femme	\$Inégalités_homme-femme
ethische handel	rechten	genderneutralit eit	égalité des chances	\$égalité_des_chance
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	regioproduct	\$regioproduct
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	regio-product	\$regio-product
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	streek-product	\$streek-product
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	streekproduct	\$streekproduct
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	produit régional	\$produit_région
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	produit de région	\$produit_de_région
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	produits régionaux	\$produits_région
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	Lokale energie productie	\$Lokale_energie_productie
Lokaal/KMO	lokaal	lokaal	Production d'énergie locale	\$Production_d'énergie_local
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	Kleine of middelgrote onderneming	\$kleine_of_middelgrote_onderneming
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	KMO	\$KMO*
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	Midden-en-Kleinbedrijf	\$midden-en-kleinbedrijf
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	middenenKleinbedrijf	\$middenenkleinbedrijf
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	Petite et moyenne entreprise	\$Petite_et_moyenne_entreprise
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	petites et moyennes entreprises	\$petites_et_moyennes_entreprise
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	KMO	\$KMO*
Lokaal/KMO	KMO	Midden-en-klein bedrijf	PME	\$PME*
Lokaal/KMO	KMO	Kleinbedrijf	Kleinbedrijf	\$kleinbedrijf
Lokaal/KMO	KMO	Kleinbedrijf	Klein-bedrijf	\$klein-bedrijf
Lokaal/KMO	KMO	Kleinbedrijf	Petite entreprise	\$Petite_entreprise
Lokaal/KMO	KMO	Kleinbedrijf	petites entreprises	\$petites_entreprise
Lokaal/KMO	KMO	Middenbedrijf	Middenbedrijf	\$middenbedrijf*
Lokaal/KMO	KMO	Middenbedrijf	Midden-bedrijf	\$midden-bedrijf
Lokaal/KMO	KMO	Middenbedrijf	Moyenne entreprise	\$Moyenne_entreprise
Lokaal/KMO	KMO	Middenbedrijf	Moyennes entreprises	\$Moyennes_entreprise
innovatie	innovatie	innovatie	innovatie/innovation/innovatief/innovatif	\$innovat
innovatie	innovatie	innovatie	innovatiepartnerschap	\$innovatiepartner
innovatie	innovatie	innovatie	partenaire d'innovation	\$partenaire_d'innovation
innovatie	innovatie	innovatie	partenariat d'innovation	\$partenariat_d'innovation
innovatie	innovatie	innovatie	partenaires de l'innovation	\$partenaires_de_l'innovation
innovatie	innovatie	innovatie	partenariats d'innovation	\$partenariats_d'innovation
Keurmerk	milieukeurmerk	energiekeurmerk	Energieprestatiecertificaat	\$Energieprestatiecertificaat
Keurmerk	milieukeurmerk	energiekeurmerk	Energieprestatiecontract	\$Energieprestatiecontract
Keurmerk	milieukeurmerk	energiekeurmerk	Energie-efficiëntielabel	\$Energie-efficiëntielabel
Keurmerk	milieukeurmerk	energielabel	Energy star	\$Energy_star
Keurmerk	milieukeurmerk	energielabel	tableau d'efficacité énergétique	\$tableau_d'efficacité_énerg

Keurmerk	milieukeurmerk	energielabel	HR-top	\$HR-top
Keurmerk	milieukeurmerk	energielabel	Europees energie etiket	\$Europees_energie_etiket
Keurmerk	milieukeurmerk	energielabel	Europees Energielabel	\$Europees_energielabel
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	ASC	\$ASC*
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	ASC keurmerk	ASC_keur
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	ASC-keurmerk	ASC-keur
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	EKO	\$EKO
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Demeter	\$Demeter
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	UTZ	\$Utz
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Oxfam fair trade	\$Oxfam_fair_trade
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Oxfam fairtrade	\$Oxfam_fairtrade
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Max Havelaar	\$Max_havelaar
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Bio équitable	\$Bio_équitable
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Bio Partenaire	\$Bio_Partenaire
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Bio solidaire	\$Bio_Solidaire
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Biogarantie	\$Biogarantie
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Bioland	\$Bioland
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	EU Biolabel	\$EU_Biolabel
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Biolabel	\$biolabel
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Europees biolabel	\$Europees_biolabel
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	MSC	\$Marine_Stewardship_Council
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	MSC	\$MSC*
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Nature et progrès	\$Nature_et_progrès
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Naturland	\$Naturland
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	conseil pour la bonne gestion des mers	\$conseil_pour la bonne gestion d es_mer
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Conseil de la bonne gestion forestière	\$Conseil_de_la_bonne gestion f orestière
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Max Havelar	\$Max_Havelar
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	OK compost	\$Ok_compost
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	OK biodegradable	\$Ok_biodegradable
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Ok biobased	\$Ok_biobased
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	Soil association	\$Soil_association
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	V-label	\$V-label
Keurmerk	milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabe	V label	\$V_label
Keurmerk	milieukeurmerk	cosmeticalabe	BDIH	\$BDIH
Keurmerk	milieukeurmerk	cosmeticalabe	Cosmebio	\$Cosmebio
Keurmerk	milieukeurmerk	cosmeticalabe	NATRUE	\$NATRUE
Keurmerk	milieukeurmerk	houtlabel	FSC	\$FSC
Keurmerk	milieukeurmerk	houtlabel	PEFC	\$PEFC

Keurmerk	milieukeurmerk	houtlabel	Conseil de soutien de la Forêt	\$Conseil_de_soutien_de_la_Forêt
Keurmerk	milieukeurmerk	houtlabel	Programme de reconnaissance des certifications forestières	\$Programme_de_reconnaissance_des_certifications_fore
Keurmerk	milieukeurmerk	houtlabel	FSC keurmerk	FSC_keur
Keurmerk	milieukeurmerk	houtlabel	FSC-keurmerk	FSC-keur
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	ökotex	\$ökotex
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	oeko-tex	\$oeko-tex
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	oekotex	\$oekotex
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	öko-tex	\$öko-tex
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Bluesign	\$Bluesign
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Bluesign	\$Blue_sign
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Global Organic Textile Standard	\$Global_Organic_Textile_Standard
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Global Organic Textile Standard	\$GOTS*
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	GUT	\$GUT*
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Fair trade textile	\$Fair_trade_textile
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Fair-trade textile	\$Fair-trade_textile
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Fairtrade textile	\$Fairtrade_textile
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	EKO Sustainable textile	\$EKO_sustainable_textile
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	STEP	\$STEP*
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	STEP	\$STEP-label
Keurmerk	milieukeurmerk	textiellabel	Naturtextil	\$Naturtextil
Keurmerk	milieukeurmerk	toerismelabel	Gite Panda	\$Gite_Panda
Keurmerk	milieukeurmerk	toerismelabel	Groene Sleutel	\$Groene_Sleutel
Keurmerk	milieukeurmerk	electronicalabel	TCO Certified	\$TCO_certif
Keurmerk	milieukeurmerk	electronicalabel	Epeat	\$epeat*
Keurmerk	milieukeurmerk	electronicalabel	Optimaz	\$Optimaz
Keurmerk	milieukeurmerk	Bouwlabel	VIBE-label	\$Vibe-label
Keurmerk	milieukeurmerk	Bouwlabel	VIBE	\$VIBE*
Keurmerk	milieukeurmerk	Bouwlabel	Nature Plus	\$Nature_Plus
Keurmerk	milieukeurmerk	Diervriendelijk-label	Leaping Bunny	\$Leaping_Bunny
Keurmerk	milieukeurmerk	Duurzame kunststoffenlabel	NEN 3373	\$NEN_3373
Keurmerk	milieukeurmerk	Duurzame kunststoffenlabel	certi-pur	\$certi-pur
Keurmerk	milieukeurmerk	Duurzame kunststoffenlabel	certipur	\$certipur
Keurmerk	milieukeurmerk	Duurzame kunststoffenlabel	Europur	\$Europur
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Groene Punt	\$Groene_Punt
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Europees Milieumanagement- en Audit Schema	\$EMAS*
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Europees Milieumanagement- en Audit Schema	\$Europees_Milieumanagement-en_Audit_Schema*
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	cradle-2-cradle	\$cradle-2-cradle*
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	EMAS	\$EMAS
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Ecogarantie	\$Ecogarantie
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Eco-garantie	\$eco-garantie
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	EU Ecolabel	\$EU_Ecolabel

Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Europees Ecolabel	\$Europees_ecolabel
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Blauwe Engel	\$Blauwe_Engel
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Epeat	\$Ethibel
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	NF environment	\$NF_environment
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	NF environment	\$NF-environment
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Mobius	\$Mobius
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Nordic Swan	\$Nordic_Swan
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Nordic ecolabel	\$Nordic_ecolabel
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Système communautaire de management environnemental et d'audit	\$Système_communautaire_de_management_environmental_et_d'audit
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Le cygne blanc	\$cygne_blanc
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Green key	\$Green_key
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	SCS global services	\$SCS*
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	SCS global services	\$SCS_global_services
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Österreichische Umweltzeichen	\$Österreichische_Umweltzeichen
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Ecocert Fair trade	\$Ecocert_Fair_trade
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Ecocert Fair trade	\$Ecocert
Keurmerk	milieukeurmerk	algemeen milieulabel	Fairtrade international	\$Fairtrade_international
Keurmerk	milieukeurmerk	Duurzame bloemenlabel	fairflower	\$fairflower
Keurmerk	milieukeurmerk	Duurzame auto's label	Ecoscore	\$ecoscore
Keurmerk	milieukeurmerk	Afval-label	QA-CER	\$QA-CER
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14000	\$ISO_14000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14.000	\$ISO_14.000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14001	\$ISO_14001
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14001	\$ISO_14.001
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 20400	\$ISO_20400
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 20400	\$ISO_20.400
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14024	\$ISO_14024
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14.024	\$ISO_14.024
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14.025	\$ISO_14.025
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 14025	\$ISO_14025
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 24.000	\$ISO_24.000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 24000	\$ISO_24000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 24.001	\$ISO_24.001
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 24001	\$ISO_24001
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 26.000	\$ISO_26.000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 26000	\$ISO_26000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 50.000	\$ISO_50.000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 50000	\$ISO_50000
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 50.001	\$ISO_50.001
Keurmerk	milieukeurmerk	ISO	ISO 50001	\$ISO_50001
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	Goodweave	\$Goodweave

Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	SA8000	\$SA8000
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	Belgisch sociaal label	\$Belgisch_sociaal_label
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	SA 8000	\$SA_8000
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	Fair wear	\$FWF*
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	Fair wear	\$Fair_wear
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	BSCI (Business Social Compliance Initiative)	\$BSCI
Keurmerk	keurmerk ethische handel	arbeidsomstandigheden-label	BSCI (Business Social Compliance Initiative)	\$Business_social_compliance_initiative
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Flandria	\$Flandria
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Beschermde oorsprongbenaming	\$oorsprongbenaming
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Gegarandeerde Traditionele Specialiteit	\$Gegarandeerde_Traditionele_specialiteit
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Gegarandeerde Traditionele Specialiteit	\$GTS*
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Appellation d'origine protégée	\$Appellation_d'origine_protégée
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Spécialité traditionnelle garantie	\$Spécialité_traditionnelle_garantie
Keurmerk	keurmerk lokaal	lokale producten label	Clic local	\$clic_local
Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv	\$Tüv
Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv-label	\$Tüv-label
Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv label	\$Tüv_label
Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv certificaat	\$Tüv_certificaat
Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	Tüv keurmerk	le label Tüv	\$label_Tüv

Bijlage 2: Mate van duurzaam aankopen per duurzaam aankoop categorie

<i>Hoofdcategorie</i>	<i>Subcategorie</i>	<i>Sub-subcategorie</i>	<i># Hoofd</i>	<i># Sub</i>	<i># Sub-Sub</i>
Milieuvriendelijk	energieopwekking	zon	26271	2554	1192
Milieuvriendelijk	energieopwekking	wind			409
Milieuvriendelijk	energieopwekking	water			253
Milieuvriendelijk	energieopwekking	aarde/warmtekracht			874
milieuvriendelijk	energieopwekking	biomassa			268
milieuvriendelijk	energieopwekking	overig			0
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik energie		3470	2388
Milieuvriendelijk	energieverbruik	verbruik water			807
Milieuvriendelijk	energieverbruik	besparen			1175
Milieuvriendelijk	energieverbruik	LED			297
Milieuvriendelijk	duurzame energie	groene energie		479	323
Milieuvriendelijk	duurzame energie	duurzame energie			182
Milieuvriendelijk	materialenverbruik	materialenverbruik		81	81
Milieuvriendelijk	Afval	Recycle		11696	9978
Milieuvriendelijk	Afval	Levensduur verlengen			636
Milieuvriendelijk	Afval	Afvalscheiding			521
milieuvriendelijk	afval	Hoeveelheid afval			2265
Milieuvriendelijk	Afval	Aanpak afval			2079
milieuvriendelijk	Gassen	CO2		3243	2901
Milieuvriendelijk	Gassen	Broeikasgas			662
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Luchtvervuiling		5383	1864
Milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Watervervuiling			596
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Emissiearm			35
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geluidsvervuiling			4071
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Geurvervuiling			385
milieuvriendelijk	Milieuvervuiling	Lichtvervuiling			223
Milieuvriendelijk	Voedsel	Diervriendelijk		8485	349
Milieuvriendelijk	Voedsel	Leefomstandigheden dieren			158
Milieuvriendelijk	Voedsel	Vegetarisch			294
Milieuvriendelijk	Voedsel	biologisch voedsel & landbouw			8135
milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Biogas		801	152
Milieuvriendelijk	Duurzame grondstof	Secundaire grondstoffen			666
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzaam		17361	11587
Milieuvriendelijk	Algemeen	Ecologisch			4858
Milieuvriendelijk	Algemeen	Milieuvriendelijk			6026
Milieuvriendelijk	Algemeen	Biodiversiteit			603
Milieuvriendelijk	Algemeen	milieulabel			928
milieuvriendelijk	Algemeen	Duurzame Aanpak			6325
milieuvriendelijk	Algemeen	Klimaatverandering			185
milieuvriendelijk	Water	Waterkwaliteit		1403	895
milieuvriendelijk	Water	Waterbesparing			388
milieuvriendelijk	Water	regenwateropvang			330
milieuvriendelijk	Bossen	Bossen		270	19
milieuvriendelijk	Bossen	Duurzame bossen			266
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame vervoersmiddelen		3017	2528
milieuvriendelijk	Transport	Carpoolen			270
milieuvriendelijk	Transport	Duurzame transport aanpak			539
milieuvriendelijk	Transport	Duurzaam transport			58
milieuvriendelijk	Gevaarlijke stoffen	Gevaarlijke stoffen		3640	3640
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemkwaliteit		1762	938
milieuvriendelijk	Bodem	Bodemvervuiling			950
milieuvriendelijk	Bodem	Verwoestijning			5

Circulaire economie	Circulaire economie	Circulaire economie	2294	2294	2294
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Werkloos	11335	6841	2213
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Uitkering			788
Sociaal	Arbeidsparticipatie	Participatie verhogen			4621
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Handicap		5857	5644
Sociaal	Afstand tot de arbeidsmarkt	Kansarm			357
Sociaal	Algemeen sociaal	Algemeen sociaal		1033	1033
Ethische handel	Lonen	Aanvaardbaar loon	11362	62	62
Ethische handel	Prijzen	Eerlijke prijs		7	7
Ethische handel	Arbeid	foute arbeid		3752	3721
Ethische handel	Arbeid	goede arbeid			84
Ethische handel	arbeidsomstandigheden	Sociale dumping		8699	158
Ethische handel	arbeidsomstandigheden	Discriminatie			5717
Ethische handel	arbeidsomstandigheden	Armoedebestrijding			73
Ethische handel	arbeidsomstandigheden	arbeidsomstandigheden			3300
Ethische handel	eerlijke omstandigheden	fair-trade		5127	5127
Ethische handel	rechten	basis rechten		3086	1044
Ethische handel	rechten	vakbondsvrijheid			2218
Ethische handel	rechten	genderneutraliteit			20
Lokaal/MKB	lokaal	lokaal	4080	50	50
Lokaal/MKB	MKB	Midden-en-klein bedrijf		4043	3971
Lokaal/MKB	MKB	Kleinbedrijf			110
Lokaal/MKB	MKB	Middenbedrijf			279
innovatie	innovatie	innovatie	1551	1551	1551
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	energielabel	8417	8340	529
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	voedsel en landbouwlabel			2842
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	cosmeticalabel			0
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	houtlabel			1862
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	textiellabel			1942
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	toerismelabel			7
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Elektronicalabel			46
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Bouwlabel			111
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Diervriendelijk-keurmerk			0
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Duurzame kunststoffenkeurmerk			5
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	algemeen milieukeurmerk			1445
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Duurzame bloemenkeurmerk			0
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Duurzame auto's keurmerk			145
Duurzaam keurmerk	Milieukeurmerk	Afval-keurmerk			0
Duurzaam keurmerk	milieulabel	ISO			1742
Duurzaam keurmerk	label Ethische handel	arbeidsomstandigheden-label		288	288
Duurzaam keurmerk	label lokaal	lokale producten label		86	86